

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Maarjamõisa 44, kort. 2

Talitus:
Tartu, Jaagupi 6, tel. 10-48

Vilhelm Thomsen †.

Soome-ugri ja üldine keeleteadus on hiljuti kaotanud ühe oma tähtsamaist meestest. 13. mai öösi s. a. lahkus elust, pikema põdemise järgi, 85-aastane taani õpetlane, keeleteadlane Vilhelm Thomsen.

Väike Taani on andnud viimase sajandi jooksul maailmale rea esmajärgulisi keeleteadlasi, keda kõiki iseloomustab võime omal alal rajada uusi teesid, uute ning viljakate ideede rohkus, analüütiliste võimete õnnelik kooskõla sünteetilistega ja osavus väljenduda selgelt, õdusalt ja lihtsalt: Rasmus Rask (1787—1832), Karl Verner (1846—96), Kr. Nyrop, Otto Jespersen, Kr. Sandfeld Jensen, H. Pedersen ja V. Thomsen, kes viimane keeleteaduses on küll vist samaväärne kui kirjandusteaduses ta kaasmaalane, hiljuti surnud Georg Brandes.

Vilhelm Ludvig Peter Thomsen sündis Kopenhagenis 25. jaan. 1842, astus ülikooli 1859, õiendas filoloogilise ameteksami 1867, sai dr. astme 1869, nimetati Kopenhageni ülikooli dotsendiks 1871 ja tema jaoks eriliselt asutatud võrdleva keeleteaduse

õppetoolile professoriks 1887, mis ametist ta vana-
duse tõttu vabanes 1912. Huvi soomesugu keelte
vastu tärkas tas Rask'i teoste mõjul. Soome keele
oskuse omandas ta iseseisvalt juba koolipõlves,
käies hiljem (1867, 1912) ka isiklikult Soomes, ning
tundma õppides eesti ja muidki meie sugukeeli
(m. s. erilisemalt liivit). Ta esimene, nooruspõlve
teos sm.-ugri alalt on „Det magyarske sprog og
dets stammeslægtskab“ (1867). Kuid varstigi pöör-
dus tema tähelepanu seni peaaegu uudisalale, lääne-
meresooe ja indo-euroopa keelte vahekordade
selgitamisele. Siin ilmusid T.-l kaks põhjapanevat
teost: väitekiri „Den gotiske sprogklassens indfly-
delse på den finske“, 1869 (saksak. „Über den ein-
fluss der germanischen sprachen auf die finnisch-
lappischen“, 1870, 188 lk.) ja „Berøringer mellem
de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog“,
1890 (308 lk. in-4°). Neis põhjalikku ainekutund-
mist, vaadete selgust ning avarust ja head ning
kindlat meetodit ilmutavais uurimustes näitab T.:
1) et läänemeresoomlased algsoome ajajärgul, s. o.
Kr. s. paiku, olid kultuuriliselt kokkupuutumises mitme
germani keelt kõneleva, osalt mingit gooti idi-
oomi (vanemat kui Vulfila piiblitõlke keel), jaolt
aga skandinaavia, osalt isegi ehk veel vanemat
gooti-skandinaavia ühiskeelt kõnelevate rahvastega,
kes elasid kas Kesk-Venemaal või Baltimere ran-
dadel ja kelledelt omandati ühes kultuuriliste mõju-
tustega suur hulk laensõnu; 2) enne seda aega
aga, osalt veel ühenduses olles volga-soomlastega
(mordvalaste ja tšeremissidega), viibisid läänemere-
soomlased lähedases naabruses balti rahvastega (s. o.
leedu, läti ja nüüd juba surnud preisi keele vanemat
keelekuju kõnelevate rahvastega), kellega oli neil
elav vastastikune kultuuriline mõjutusvahekord, mida

tunnistavad rohked keelelised laenud kummagil pool. Mõlemad tööd on olulise väärtusega mitte ainult sm.-ugri, vaid ka germani ja balti keelte uurimisele. Järgmine tähtsam teos T.-l, mis meiegi ja meie sugurahvaste vanemat ajalugu osaliselt puudutab, on „The Relations between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State“ (1877, saksak. 1879), kus selgitatakse Vene riigi asutajate (varjaagide) rahvuse küsimust. Peale Kirde-Euroopa kultuuri ja keeli käsitlevate teoste on T.-l veel terve rida uurimusi indo-euroopa (eriti romaani), turko-tatari ja muude (etruski, lüükia jt.) keelte alalt, milledest ilmakuulsuse on omandanud VIII sajandist põlvneevate muinastürgi kirimälestiste desifreerimine ja selgitamine a. 1893, mille tulemused ilmusid 1896 raamatus „Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées“ (MSFOu. V).

V. T. teoste koguväljaanne ilmus a. 1919—22 pealkirjaga „Samlede Afhandlinger, I—III“. Tema enne 1912 a. ilmunud tööde bibliograafia (J. Eyser'ilt) leidub teoses „Festschrift für Vilhelm Thomsen“, 1912, lk. 222—36.

Peale oma teadusliku tegevuse on T. meile eestlastele tähtis ka sooja, sõbraliku suhtumisega soome, eesti ja liivi rahva kohta, mis kajastunud on ka Taani seltskonna vaadetes.

V. Thomseni kauakestev, laiaulatuslik ja viljakas töö on lõpule jõudnud. Siit, Läänemere idarannalt, hüüame talle järele: puhka rahu!

19. V 27.

A. S.-te.

Uue Testamendi eestikeelne tõlge 1705. a. ja selle käsikiri Stokholmi kuninglikus raamatukogus.

Stokholmi kuninglikus raamatukogus, selle käsikirjade hulgas (sign. Teologi. Bibel Litt. A 786) on alal hoitud eestikeelne Uus Testament: „Meie Issanda | Jesusse Kristusse | **Uus Testament:** | Kumb | Pärast Issanda Jesusse Kristusse Sündmist, Pühast Ewangelistist ning | Apostlist ülleskirjutud. Agga | nüüd Ma Keel üles pandud | 1705“.

Mainitud käsikiri, mis sisaldab 11 + 743 lk., on 13½ × 20 sm suurune. See on väga selge ja loetav, nähtavasti sama isiku käekirjaga kirjutatud ning piltidega ilustatud. Paistab, et see on suure esteetilise maitsega kokku seatud ja iseäranis torkavad silma peenikesed kapiiteliniitsiaalid.

Käsikiri on nahkköites, mis kindlasti pärit on käsikirja tekkimise ajast; esikaanele on trükitud Karl XII krooniga iniitsiaalid, tagakaant ilustab Rootsi riigi vapp.

Mainitud käsikiri pole trükitud kirjanduses tundmatuks jäänud; selle olemasolu peale juhtis juba umbes 100 aastat tagasi tähelepanu tuntud Soome poliitiline tegelane, varasema ärkamisaja kirjanik, pärast Stokholmi kuningliku raamatukogu juhataja A. J. Arvidson ja refereeris seda J. H. Rosenplänteri „Beiträge'des“, XVIII (1828). Hiljem võttis V. Reiman üles küsimuse nimetatud käsikirjast omas töös „Eesti Piibli ümberpanemise lugu“ (2. trükk 1890). ja tahtis tõendada, et käsikiri peaks olema Johann Hornungi oma.

Meie sihiks ei või olla üksikasjalikult vaadelda, kelle poolt mainitud käsikiri on kirjutatud; meid huvitab ses ühenduses ainult küsimus, kuidas see eestikeelne Uue Testamendi tõlge on sattunud raamatukogusse, kus seda praegu alal hoitakse.

Selle kohta ei paku meile käsikiri mingisuguseid lähemaid teateid. Meie teades pole trükitud kirjanduses selle kohta midagi teada. Käsikirjas on siiski 2 märkust, mis võivad meile ülalnimetatud küsimuse lahendamisel vahest abiks olla.

Professor dr. Albert Saareste korraldusel on mainitud käsikiri laenatud Tartu Ülikooli Raamatukogule, kus nende ridade kirjutaja sellega on saanud tutvuneda.

Nagu öeldi, mainitakse, et käsikiri on „Ma Keel ülles pandud“ aastal 1705. Ka vähemalt kahes kohas käsikirjas tuleb sama aastaarv nähtavale (lk. 276 ja 453¹), millest võime võrdlemisi suure tõenäolisusega otsustada, et käsikiri on sündinud nimetatud aastal.

Teine märkus on käsikirja esimesel kirjutatud paberi-kaanel ja kuulub:

Prod:Perna: in Cons. Eccl:d: 23
Martij 1708.

s. t. sisse on antud Pärnu kiriku-konsistooriumile
23. märtsil 1708.

On võimalik, et meie saame kindlaks teha käsikirja saatus ja praegusse kohta sattumise osalt just nende väidete abil.

Kuid selle jaoks on meil vaja pilku heita natuke kaugemasse minevikku ja mõningaid kohti valgustada eesti-keelse Uue Testamendi tõlke ja trükkimiskatsete loost.

Nagu tuttav, teotses Johann Fischer, kes aastal 1674 oli Liivi kindral-superintendentiks määratud, väga energiliselt piibli tõlkimises eesti ja läti keelde. Ta väidab ise, et temale juba 1682 a. oli kuninga poolt ülesandeks tehtud tõlkida Püha kiri läti keelde ning Tartu ja Tallinna murdesse, aga nagu Westling näitab, võime küll selle teadaande juures kahelda². Igatahes sai kindral-superintendent seega toime, et Uus Testament ilmus 1685 a. läti keeles ja juba järgmisel aastal eesti keeles Tartu murrakul. Kuid piibli tõlkimine Tallinna murdesse ja selle tõlke trükkimine oli palju suuremate raskuste ja takistustega seotud, kui nähtavasti kindral-superintendent kunagi oleks võinud aimata.

Sellega ühenduses on meil asjata kirjeldada seda tüli, mis keeleküsimumes tekkis Uue Testamendi trükkimise pärast Liivimaa kindral-superintendendi ja Tallinna konsistooriumi vahel. See on meie Reimani ja Westlingi tööde najal peajoontes selge. Peaasi on, et Tallinna konsistoorium ses tülis esindab palju konservatiivsemat vaadet ja et Fischer on palju vabameelsemale seisukohale asunud keeleliste uuenduste suhtes. Selle tüli kõige sügavamaks põhjuseks on nähtavasti olnud ambitsiooni küsimused Tallinna ja Riia vahel. Kindral-superintendent oli küllalt isemeelne ja kangekaelne ning tahtis oma mõju ja käsud

¹ Professor Saareste viite järele.

² G. O. Fr. Westling, Förarbetena till den estniska öfversättningen af Nya Testamentet 1715 (Sundsvall 1892), lk. 14.

maksma panna ka Põhja-Eestis, Tallinna konsistoorium jällegi ei tahtnud sugugi lubada, et kindral-superintendent oleks end Tallinna asjadesse seganud. Ja kumbki ei andnud järele hoolimata sellest, et mõlemate elulisemad huvid tüli kaudu kõige rängemalt kannatasid.

Lindenhofi konverents augusti ja septembri kuus 1686 a. oli äpardunud. Pilibistvere konverentsil järgmisel aastal jaanuari-veebruari kuus olid siiski Tallinna konsistooriumi esindajad lõplikult andnud järele kindral-superintendenti ja Liivimaa teiste esindajate keeleliste nõudmistele. See imestab meid küll, kuid asi on vist seletatav seega, et eelmised olid arvamisel, et kindral-superintendenti nõudmised olid kuninga poolt heaks kiidetud ja meie teame ka, et Fischer oli Tallinna esindajatele lubanud, et tema kuninga ees vastutaks tehtud töö eest¹. Ja nii oli Uus Testament Tallinna murdes täielikult läbi vaadatud ja kindral-superintendenti käes. Nagu teada, ei rahuldanud see siiski kumbagi poolt. Tallinna konsistoorium oli arvamisel, et tõlge läks liiga palju lahku Luteruse piiblitõlkest, kuid jällegi Fischerile ei meeldinud see, et tõlkes liiga palju Stahli vananenud keelt oli jälgitud.

Pilibistvere konverentsil oli Johann Hornungile ülesandeks tehtud valminud tõlge puhtaks kirjutada. On arvatav, et tema ainult orjalikult teksti ümber ei kirjutanud, vaid ka parandas seda uute keeleliste põhimõtete järele. Nii oli nähtavasti juba selles käsikirjas, mis Pilibistveres oli valminud, osalt jälgitud seda keeleuueendamise sihti, mille eest Adrian Virginius ja Johann Hornung kõvasti võitlesid. Hiljem, kui Pilibistveres vastuvõetud tõlge kindral-superintendentile ei meeldinud, on ta teinud Virginiusele ja Hornungile ülesandeks uus Uue Testamendi tõlge valmistada ja tahtis ka, nagu ta kirjast Tallinna konsistooriumile hilis-suvel 1687 a. on näha, see trükkida lasta niipea, kui tõlge on valminud².

Meie teame, et Hornung hilis-sügisel 1687. a. Puhja Virginiuse juurde tuli ja et nad üheskoos uue tõlke valmistasid — nähtavasti peajasjalikult selle tõlke põhjal, mis Pilibistvere konverentsil vastu oli võetud. Ei olnud mõtet täiesti uut tõlget valmistada; oli ju Pilibistvere kongressil kirjakeele uuendamise nõuded peajoontes heaks kiidetud,

¹ Westling, Förarbetena, lk. 23 — Teadaanne põhjeneb Madise õpetaja Rublachi kirjale Tallinna konsistooriumile 2/4 1687.

² Kindral-superintendent Fischer Tallinna konsistooriumile 29/8 1687; Westling, Förarbetena, lk. 26.

kuigi mitte selles ulatuses läbi viidud kui kindral-superintendent ja Liivi esindajad seda nõudsid. Järgmisel aastal sai Virginius-Hornungi tõlge valmis ja jäeti kindral-superintendenti kätte. Et see töö on Adrian Virginiuse ja Johann Hornungi ühise töö tulemus, paistab meile selge olevat, ja niisamuti, et mõlemad vastutavad selle tõlke eest. Teisele otsusele ei või säilinud ajalooliste allikate põhjal tulla.

Tallinna konsistoorium ei olnud sugugi sellega nõus, et ilma teda kuulamata Uus Testament trükitaks ja ta kaebas asja üle kuningale. Tagajärjeks oli et, kuna muud lahendust ei võidud leida, keelati mõlemale poolele trükkimine ära.

Nii jäi kindral-superintendent Fischeri kavatsus teostamata ja see uus tõlge, mille teostamisel oli tema palju vaeva näinud, jäi tarvitamata. Siiski ei jäänud see täiesti surnuks kapitaliks. „Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat'us“, mis Fischeri toetusel Adrian Virginiuse poolt a. 1695 Riias välja anti, on nähtavasti just Virginiuse ja Hornungi tõlget kasutatud¹. Nii on ka arusaadav, et Tallinna konsistoorium milgi viisil ei saanud mainitud teosega leppida; nad väitsid, et selles laimatakse surnud õpetajaid, seatakse endised käsiraamatud kõrvuti hobusetalliga (Stall = Stahl), ja nad said ka toime, et „Koddo ning Kirgo Ramatu“ tarvitamine ära keelati. Keelatuks jäi nimetatud töö kuni a. 1703, millal kindral-superintendent Nikolaus Bergiusel korda läks kuninga käest luba muretseda „Koddo ning Kirgo Ramat“ tarvitusele võtta, niipea kui pahandust äratanud alglause oli kõrvaldatud.

Kindral-superintendent Bergiuse sihiks oli trükkida lasta ka Uue Testamendi tõlge, mis Fischeri järele oli parandamiseks tema kätte jäänud. Tema tegi seepärast ülesandeks Palamuse õpetajale Johann Andreas Dorschile, Pilistvere õpetajale Johann Daniel Bertoldile ja Suure-Jaani koguduse õpetajale Magnus de Moulin'ile kopeerida lasta Virginius-Hornungi tõlge, mis nüüd pidi trükitama, ja nähtavasti selles tarvilikud parandused teha. Trükkimiseks sai Bergius loa võrdlemisi kergelt.

Kuid ka Bergius ei saanud oma kavatsust teostada. Nimetatud õpetajatel ei olnud võimalust antud ülesannet täita. Nähtavasti otsekohe peale Tartu langemist 1704. a. põgenesid nad Tallinna ja alles seal on nendel võimalus

¹ Westling, Förarbetena, lk. 34; Reiman m. t. lk. 44—45.

² Kuningas Karl XII resolutsioon 21/7 1703 Rootsi Riigiarhiivis. Livonica 364 — Westling, Förarbetena, lk. 35.

asuda Uue Testamendi revideerimisele. Kolm Tallinnamaa õpetajat, nimelt Peetri koguduse õpetaja Johannes Schoppius, Ambla koguduse õpetaja Joachim Salemann ja Tallinna Pühavaimu koguduse õpetaja Eberhard Gutslef, kellest nähtavasti kaks eelmist samuti olid oma koguduste juurest põgenenud Tallinna, ühinevad eelnimetatud Liivimaa õpetajatega, ja nüüd jätkatakse Uue Testamendi tõlke revideerimistööd ühisel jõul Tallinnas. Allikates nimetatakse, et töö on tehtud õpetaja Gutslefi juures, aga millal see on alustatud ja millal see on valminud, seda meie teades ei ole allikates nimetatud. Kuid on väga võimalik, et redigeerimis- ja puhtakskirjutamistööd on lõpetatud a. 1705.

Niisamuti on väga tõenäollik, et see tõlge, mida ilusasti puhtaks kirjutatuna ja kaunilt köidetuna alal hoitakse Stokholmi kuninglikus raamatukogus, on just sama, mis ühisel jõul lõpetati a. 1705.

Kuid vaatame edasi.

Järgmisel aastal, 1706, paneb Peetri koguduse õpetaja Schoppius Tallinna konsistooriumile ette, et valminud tõlge nende summadega trükitaks, mis kuningas Karl XI eestikeelse Uue Testamendi väljaandmiseks Tallinna konsistooriumile oli möönanud. Peab muidugi imestama, et nimetatud kirikuõpetajad säärase palvega esinevad, hästi teades, et Tallinna konsistoorium nende uuendustega, mida tõlkekeeles oli jälgitud, varem sugugi nõus polnud, kuid arvesse peab võtma, et oli peaaegu kaks aastakümnet mööda sellest, kui kõige tulisemad lahingud keeleuuenduse alal olid lõõdud ja et Tallinna konsistooriumil oli tarvitada trükkimiseks vajalisi summasid. Konsistoorium siiski ei olnud ettepanekuga nõus, vaid nõudis, et eriline komisjon määrataks, kes läbi vaataks tehtud tõlke.

Enne kui komisjon, mille liikmed samuti olid konsistooriumi poolt määratud, sai oma revideerimistööd lõpetada, võib olla koguni enne, kui see oli tööd alanudki, oli tekkinud mõte uus tõlge trükkida lasta seal, kus trükitöö oli odavam ja kergem teha, nimelt Saksamaal. Nimetatud õpetajad, kes omal vastutusel olid Virginius-Hornungi tõlke läbi vaadanud ja selle trükivalmis seadnud, pöörasid salaja, ilma Tallinna konsistooriumi teadmata, Eestimaa asekuuberner kindral-major von Schlippenbachi poole, paludes teda muretseda 900 riigitaalrit, et trükitöö Saksamaal tehtaks¹.

¹ Westling, Förrarbetena, lk. 37.

Sellest hoolimata, et konsistooriumi poolt määratud revidermistööd parajasti tehti, saatis Pühavaimu koguduse õpetaja suvel 1707 oma vanema poja, üliõpilase Heinrich Gutslefi Saksamaale. Talle anti üks eksemplar revideeritud tõlkest kaasa ja ta pidi Saksimaal viibiva kuninga Karl XII käest muretsema loa ja tarvismineva summa suure vaevaga tehtud tõlke trükkimiseks.

Meil ei ole võimalik sellega ühenduses kirjeldada Heinrich Gutslefi teekonda Saksamaale ja kuidas teda, keda kahtlustati pietistlikkude vaadete tõttu, Pärnu ülikooli konsistooriumi poolt üle kuulati¹ ning kuidas Tallinna konsistoorium, kui tema kavatsustest oli teada saadud, kõigiti katsus ta reisu takistada. Nimetame ainult, et ta jõudis Saksamaale, kuid ei saanud kuningas Karl XII-ga kokku — kuningal olid kõige põnevamad ajad Venemaa sõjakäigu ettevalmistuseks ja ta pidi palvekirja tõlke trükkimise asjus kuninga ühe kirjatoimetaja kätte jätma². Vastust ta ei saanud seni kui kuningas Saksimaal viibis ja Gutslef pidi tagajärjeta Tallinna tagasi pöörama. Ta tõi kaasa ühe eksemplari tõlkest, mis oli väga kenasti tehtud, nõnda ilusalt, et Palamuse õpetaja Dorsch omas kirjas Pärnu konsistooriumile soovitab selle eksemplari omandamist konsistooriumile³.

Ei või vist kahelda, et see eksemplar, mis umbes poolteist kuud hiljem on Pärnu kiriku konsistooriumile antud, on nimelt sama eksemplar, mille Heinrich Gutslef kaasa viis Saksamaale ja mida ta tahtis kuningale näidata. Nii on seletatav ka kaaneilustused ja kuninga initsiaalide ning Rootsi riigivapi trükkimine kaanele.

Märkus selles eksemplaris, mida praegu alal hoitakse Stokholmis, näitab, et see on tulnud konsistooriumile 23. märtsil 1708. a.; juba järgmisel päeval teatab konsistoorium kirjaga Riia kindral-kubernerile, et ta on saanud selle väärtusliku Uue Testamendi eestikeelse tõlke omale⁴. Viimaks nimetatud asjaolu näitab omaltpoolt, kui hinnaliseks tõlget omalajal on hinnatud.

Nähtavasti on käsikiri, enne kui Pärnu linn sügisel 1710. a. langes venelaste kätte, viidud Rootsimaale ja antud

¹ Pärnu Ülikooli protokollid 20/7 1707. Tartu Ülikooli raamatukogus.

² Westling, Förarbetena, lk. 38—39.

³ Dorschi kiri Pärnu kirikukonsistooriumile 10/2 1708. Rootsi Riigiarhiivis. Livonica 364.

⁴ Liivi konsistooriumi kiri kindralkuberner v Strombergile 24/3 1708. Vrd. Westling, Förarbetena, lk. 39.

kuninglikule raamatukogule, kus see meie päevini on alal hoitud.

Nõnda on siis käsikiri, mille saatust oleme tahtnud uurida, kõige tõenäolikkuse järele sama, mis oli valmistatud eri õpetajate ühisel tööel Tallinnas a. 1705. Kuidas see töö nähtavasti põhjenes Virginius-Hornungi varemalt tööel, sellest on ka täielikkuse mõttes eelmises mõningaid teateid antud. Töö täpipealne keeleline analüüs peab siiski keeleuurijate ülesandeks jääma.

Paastukuus, 1927.

A. R. Cederberg.

Lmsm. keelte kuradinimestikust.¹

Paari aasta jooksul lmsm. keelte ala kohta käiva kirjan-
duse ning käsikirjaliste teksti- ja sõnakogude lehitsemise
kõrval järjekindlalt kõrva taha pandud kuradinimetusi resp.
vandesõnu silmitsedes ühel häälel päeval märkasin, et nende
hulk oligi paisund juba kaunis ülevaatlikuks. Arvamisel, et
kõnesolev populaarne keeleala võiks huvitada muidki päale
nende koguja, olen võtnud nõuks nad võimalikult vähe-
vaevaselt süstematiseerida. Selle juures on muidugi mööda-
pääsematu sõnaseletuslikkude märkuste tegemine, nõnda et,
kui neist mõnigi läheks märki, selguks vahest mõne meie
sugukeelte kuradinimetuse või vandesõna etümoloogiline
algupära.

Mütoloogilis-sisuliseks kõnesoleva sõnadekategoria ana-
lüüsimiseks pole mul kompetentsi ega õnneks ka tarvet.
Nimelt lahendab need küsimused loodetavasti dr. O. Loo-
ritsa trükitatav „Liivi rahva usund“ II, kus autoril on olnud
kasutada sama aineistik (plus veel oma täielik liivi aineistik ja
mõningaid üliõp. P. Berg-Ariste kogutud setu aineid,
mille kõikide tarvitadasaamist siin omakorda pean tänuga
mainima) ja kus lmsm. mütoloogilisele kuradile on varatud
tema vääriline detailne käsitluspäätükk. Samal põhjusel
loomulikult loodan saavat andeks ka pääliskaudsuse oma
ainekäsitlus, mis silma torkab kõigepäält selleski, et esitan
rinnu usulismütoloogilise kuratolendi nimetused ja mõnikord
tihti hilisemat algupära lihtvandesõnad, millede tarvitusele-
võtt ja tarvitamine kaugeltki mitte alati pole seotud olnud
selle mütoloogilise mõiste selge kaasatajumisega.

Ja nõnda siis laskem aineistikul endal kõnelda ja näi-
data, millise mõisteline sõnavara on lmsm. keelte alal sobind
kuradi nimetamiseks ja sellega ligidalt seotud vandumisiks.

¹ Ette kantud AES aastakoosolekul näärikuus s. a.

I. Kõigepäält vandumised jumaluse nime juures. Nagu eestis tänapäev *jumala pärast!* või sm. *jumal auta!* on kristliku kõne kinnituseks igapäevased või riagu neile ligidane sm. vandesn. *maar* (*kyllä maar!*) viitab oma *Maaria*-sõnast tulenemisega tagasi katolikuaegsele jumalademakultusele, ilma et ta enam assotsieeruks oma etimoloogilise põhisonaga, samasuguseid kõnekinnituse viise peab omaseks oletama juba meie sugukeelte varemaile arengjärgele.

Niisugusel teel saadud vandesõnaks võiks ehk pidada 1) lmsm. sõnaperet, millel järgmiselt esindajaid on eestis (vähemalt osalt küll kindlasti soomest laenuatuna), soomes ja karjalas:

e. *peŕgel*, *-id* (Halj.) 'kurat', *perkläne*, *pärkel* (eL-s paiguti), Th.-Hellel ja Wied. EWb *pörgel id.*, viimasel ka *pärgal*, *-i* (Hrm.); sm. *perkele* (Keuruu, Pälkj. Muolaa, Metsäm. jm.), *Hiiden perkele* (Juva), *perkele* (Suursaari), *Perkelet tässä* (Lõuna-Häme) 'kurat siin', *perkelēm* (gen. sg., Orivesi), *pärkkele* (Tytärs.), *perkelen niit* (Kangasn.), *perkel(e)* (Mynämäki), *perkeles* (Laihia, Ikaalinen); karj. *perkeleh* (karjP), *pergeleh* (karjL), *peŕgeleh* (Tveri). Selle häälikuliseks moondiseks, mille aluseks on võind näit. ehk olla *pentu* 'kutsik' sõnale nõjumine, tuleb lugeda sm. *pentele*¹ (Juva, Metsämäki), *pentele* (Saarij.), *pentel(e)* (Mynäm.), edasi on tema eufemistlikke moondisi ka

lääne-sm. *perkule* (Metsäm., Virrat), *perkul(A)* (Mynäm.: *uoi p-la! p-läm poika!*), *perkulem minä* (Lõuna-Häme) ja õige üldine

sm. *perhana* (Kirde-Satak., Lõuna-Häme, Yliveteli, Kälviä, Hämeenkyrö, Maaninka, Ilomantsi, karj. Suoj. < sm., jm.), *perhan(A)* (Mynäm., nõrk vandesn.).

Põiminguis haruldasemalt esinevaid *perkele* sn. põhjal sündind vande-moodustisi viimaks veel: sm. *pankel(e)*, *penkel(e)*, *persan(a)* (Mynäm.), *parkeles* (Ikaal.), *perkana* (Kuhmoinen), *perssana - perttana* (Maaninka), *vilja on aika pentturija* (s. o. väga kõva, =? 'kõva kui kurat', Lõuna-Häme), aun. *Perkeikkänen* (Suist.), eriti NB smJ *keleh - kelek* 'perkele' (Ilom. jm.), kus eufemiseerivalt on tarvitusele võetud ainult sõna tagumine pool.

Sõna ise oma algkujus on kindlasti vana laen, kuigi veel on vaidlusalune, kas balti või germani naabreilt. Balti laenuks peab teda W. Thomsen FBB lk. 207, sääl ka esitatud soomest lapi keelde laenatud vasted *bærgælak*, *pærkal*),

¹ T. E. Karsten, Germanisch-finnische Lehnwortstudien 23, peab teda muinasrootsi laenuks, milline laenuoletus nii siis oleks tarbetu.

võrreldes teda leedu sõnaga *perkūnas* 'paganusaegne müristamisjumal; müristamine'. Germ. lainuna sellevastu käsitleb teda viimati T. E. K a r s t e n, Germ.-finnische Lehnwortstudien teoses lk. 20—24, kelle arvamise järgi sm. keelte sõna aluseks on olnud mainitud balti nimega algselt identne jumalanimi, mis *Fjorgynn* kujul, algtähendusega 'tammejumal', esineb veel Edda lauludes ja vandesõnana *fargen, fargin* jne. kujudes on alal hoidund veel idarootsi murdeis (Eestis ja Soomes). Et aga mordvaski leidub vaste *purgine, pirgene* 'äikese' tähenduses ja mordva ning lmsm. sõnade ühtekuuluvust on raske eitada, siis on Thomseni seletusel tänini paremusi. Kuid olgu lõpuks absoluutne tõde kumma tahes seletuse taga, igatahes on tõenäoline, et kõnesolev sõnapere on lmsm. poolele enne laenatud jumalusnimenä, hiljemini, tõenäoliselt olles ristiusu mõju all, saand paganusjumalaks, kuradiks, ja vandesõnaks.

Nii üks kui teine seletus, kuigi häälikulisi üksikasju põhjendamata, identifitseerib tüvel eelkäsitelduga e. *põrgu* 'Hõlle' sõna. Kuid viimane ei kuulu semaseoloogiliselt enam kuradinimetuste hulka (ehk küll sedagi tarvitatakse vandeis: *põrgu poiss! põrgut küll!* jne.).

Samuti peetakse samale tüvele (**piryun-*, Karsten) tagasiminevaks vandesõnaperet, mis haruldasena näikse esinevat eestiski:

oh sa igi piru! (vand. Muhus), vandesn. *piru* paiguti Hiis *pirukisku, piruheine* 'kuradi mees' (Viru-Nigula, Hurda kogudes) seda üldisem on aga kogu sm. keele alal

piru (Mynäm., Põhja-Savo, Heinola, Sakkula jm.) kujul. Harvemini kohatav ilmsesti on edasituletuslik

sm. *Pirulainen* (Juva), karj. *pirulañi* 'paholainen' (Suoj.), juhusliku iseloomuga eufemistlis-moondislik

sm. *peru* (nõrk vandesn., Mynäm.), mille kujunemisel aga juba rahvaetümoloogia (vrd. *perä*) on võind olla teguriks. Koguni aun. *sviruli* (Suist.) vandesõnana võiks lähtund olla (??) *piru-st*.

Kui lähtuda sm. *perkele* sõnaperes algsest äikesejumalast, siis pakub enese huvitavaks tähendusarenguliseks paralleeliks

2) eL kaguosa kuradinimi *äi*, mis esineb juba Gustl. sõnasitikus *Hei* kujul, sagedasti rahvaluules nagu *Käsi Äiol ärä kanda* (Põlv.), *Äio külvnuü ädälät* (setu), *Imä iks hoie Äijo hobesit* (Räp.), kuid ka elavais murdeis: (Wied. Wb.) *äi* teda *täd* 'weiss der Teufel', (Obinitsa) *äijò murèh...* 'kahju on, pahameel on', (Setumaa) *vana äijo* 'kurat', *eijò* id. K. Krohn (Suomal. run. usk. 254) esitab sm. rahvaluulest temale täp-

sed kuradinimevasted *Äija*, *Äijö* ning tõlgitseb selle moodustise algselt äikest, pikset (? jumaldatauna) tähendanuks.

Edasi on põliste jumalus- või haldja-kujutlustega ühendusesse asetatud

3) järgmine sugukeelis laialtesinev kuradinimetus resp. vandesõna:

sm. *lempo* (Kirde-Satak., Hämeenkyrö, Yliveteli, Ikaalinen, Saarijärvi, Ilom., Maan., Põhja-Savo jm.), *lempoo* (<-oi, Isojoki, Ylistaro), *lempö* (Lõuna-Pohjanm.), *lemmo^{ot}* (nom. pl., Põhja-Häme), *pois lempo lehmästäi* 'ära kurat mu lehmast' (Sakkula), *Lehmät lempöi tekköö* 'vanakuri teeb lehmad ära' (Parikkala), lisaks rahvaluules (vt. K. Krohn, Suom. run. usk.) *Lemmes*, *Lemmäs*, *Lemmetär* 'naissoost kurivaim'; karj.-aun.-lüüdi *lempo veis!* 'kurat võtku' (KarjP), *lembo* 'lempo' (karjL, Tveri), *ajo lemmot* 'ajas kurjad vaid mud välja' (Tveri), *lemboi*, *lemboj* (aun., lüüdi), *mäne lembojale* 'käi kuradile' (lüüdi Sununsuu), *lembuoj* (lüüdi Pyhäjärvi); vepsP *lemboi* 'hin onde', *lembej*, *-j*, (Kaskeza) *lembej*: *l. sindaj otajž* 'et kurat sind võtaks'.

Esitatud sõnatüvele on otsitud varemini vana germani laenu seletust ja on küsimusmärgi all rinnastatud temaga saksa *schlimm*, rootsi *slem* sõnapere, vt. Setälä, Bibl. Verz., K. Krohn, Vir. 1913, lk. 29—30, Y. H. Toivonen, JSFOu. XXXIV, 6, lk. 20—21; hiljem F. Äimä, Vir. 1919, lk. 12—16 on andnud meelitavamalt tunduva algupäraseletuse. Nimelt on ta temaga ühendand lapi *lešme* 'malus genius; Troid', e. *lämm ~ klemm*, *-e* 'Krampf, „Flage“ (Kinderkrämpfe)', *lämma-haigus* id., ka 'Bräune', *südame-l. 'plötzlicher Tod mit Krämpfen'* jne. (viimastega kuuluks Ä. arvates ühte m. s. ka e. *lendva-rabandus* 'Drachenschuss', mis aga juba õige kahtlane) ja oletand kogu sõnapere algselt tähendanuvat 'tõbehaldja või personifitseeritud tõve nimetust', nii siis otsind tema algupära usundiliselt põhjalt.

Ise-enesest mõistetav on muidugi eelkäsiteldust edasituletund kuradinimena

karj. *lembolaie* 'riivattu; *-lembo*' (karjL), *lembolaie* 'lempo' (Tveri), *lembolaie* 'sen vietävä' (Suoj.). Samalt põhjalt välja läind on kahtlemata ka eufemistlikult lühendund ja edasituletund

karj. *lekkoteä!* 'kurat teadku' (Suoj.), aun. *lekkolaine* 'lempolainen' (Suist.). Viimase moodustise saabumisele on aga võind tuge anda samade alade lähedusest (Karj. Kannase Sakkulast *lekkö* ja Ingerist [vt. V. Porkka, Ueb. d. ingr. Dial. 53]) noteeritud *lekkoi* 'leek', vrd. e. *löke*, rahvaetümoloogilist nõjumispunkti pakkudes.

Eufemismis kuradistund usundimõistete, nimelt haldjanimetuste hulka kuulub ka sm. üldine vandesn. *peijakas*, rahvaluules näit. *Poika peijakas penkin alle* 'poisipagan pingi alla' (Hattula), (Juval) *Peijakas*, 'tondi' tähenduses germani poolt laenatud, vt. Bibl. Verz.

Ka e. *vanà tuñt* 'kurivaim' (Setu Obin.), *toñt võtku!* (MMgd. jm.), Wied. Wb. *üheksa toñti on sinu sees!* 'du hast neun Teufel im Leibe' ja vandesõnana võib-olla eestist laenatud li. *toñt*: (nom. pl.) *tõñttõD* on samuti germ. lainhaldjanimetusena kõnesolevasse liiki siirdund.

II. Otse kristlikust kirikuterminoloogiast ülevõetud terminitest kõigepäält paistab silma

1) vana tuttav Õnnistegija äraandja üldeestilise kuradi-eufemismina resp. vandesõnana: e. Gutsl. *Judas* 'teuffel' (= *judàs*), *judàs* (MMgd. Vasts.), *oh sina vana juudas* (Halj.), *judas* (Jäm.), *sa judas*, (Tall., Han.), *Judas* (Kraasna), Wied. Wb. *jud/as*¹, *-a~-ase*, *jūas*, *jūvas* id., Põlva rahval. *Suurel Juudal suohu viijä*. Kuid ka Soomes ei puudu viimane. Nõnda küsitakse Juval: *vanhaks sind iūtas out?* 'kui vana sa juudas oled?' ja K. Krohni tõenduse järgi (vt. Suom. run. usk.) on see vanne mujalgi eriti tavaline. Loomulik et sellisest igapäevasest väljendiseston olnud tarve luua eufemistlikke lühendisi ja tuletisteisendeid, milledeks on eestis:

vanà iūk 'vanapagan' (Kuus.); *iūdaline* (Halj., MMgd.), *iūdalin/e*, *-zē* (Vasts.); *oh sa vana juut* (Halj., vandesn., ilmsesti nõjund ka teatud rahvuse nimele); *juūu* (Tall., Han. — see võib aga ju pigemini ühte kuuluda *junn* sõnaga), *judras* jm.

Soome pool *Juudas*-nime moondisi on (mõnedes neist võib ka siiski küsimusse tulla kinnitusvandeis tarvitatava *jumala*-sõna algule nõjumist): sm. *voj iūkel!* (nõrk vandesn., Saarij.), *iūkel* 'saakeli, juutas' (Ilom.), *iūkel(i)* id. (Kangasnm.), sellest,

vähemalt kirjakeeles, sagedasem vanne *juupeli*, *jūmpula* (Vihti), *juummo*, *juummolainen* 'juupeli, juutas, paholainen' (Ilom.).

Imestada pole põhjust muidugi ka, et

2) taevaist tõugatud valgusingel kristlikuna kuradina figureerib lmsm. keeliski,

nii li. *lutsivār* 'Lutsifer, kurat' *sieldām-tūqij* 'valguse-tooja' (< *lucifer*, tõlgitult); e. *lutsiva(a)r*,

¹ Thomsen, FBB 175 küsimusmärgi all peab seda sn. balti laenuks (vrd. leedu *judas* 'must', lä. *juds* 'kurivaim, metsakurat'), jättes ka teatud piiblist seletumise võimalusi. Et viimased on palju usutavamad, näitab m. s. ka e. (setu) *suuannik*, Juuda suudlusest alguse saand kuradinm.

sm. rahvaluules (Hartola) *lutviärtti* 'piru': *lutviärtin polven ala*, millises moodustises kaunis hästi veel tundub põhjaks olnud *lucifer*.

Pea kusagil sugukeeles muidugi ei saa puududa kuradina ja vandesõnana

3) ristiusu *saadan*: li. *sättänz* saatan, e. Thor-Hellel *ſadan* (= *sādan*) 'der Sathan', Wied. Wb. *sādan*, *sādanas*, *sātan*, *sātanas* id., *saadan*, (Halj., MMgd. jm.); sm. *saatana* (Pälkj. jm.), *s^oātana* (Sakkula); karj. *sattana* (Suoj.), *sotona* (Tveri), *sototana* (? , Tungut).

Li.-e.-sm. vasted on saabund muidugi germani lainu teid, karjalapoolsed muidugi vene keelest, nagu nende häälikuline külg reedab. Kristliku *saadana* häälikulisist ümberkujundisist ja moonutisist on silma puutund eestis

sādlanē 'kurat' (Vasts.), *vana saarlanō* (Setus, < *saadlanō*? rahvaetümoloogilisest *saar* sõnale toetumisest?), eriti aga soomest:

sm. *saakeli* (Iliveteli, Hämeenkyrö, Kälviä, Elimäki), *saakel* (Pälkj.), *soqkel* (Maan.) (vadj. *sākelilänē* 'kuradile' Jõep.) on ingeri sm. murdeist laenatud, samuti e. Virum. ranniku *saagel* < sm.); sm. *sākuli* (Suurs.). *s^oakuſ* (nõrk vandesn., Sakkula), *Sakkuri* id. (Juva), *s^oamaſ* (vandesn., Sakk.). Viimasel paaril puhul on ilmne olnud eufemiseerimisel *saada* verbi rahvaetümoloogiline tugi (vrd. *syödä: syömäri* = *saada: saamari!*).

4) Kristliku *δίαβολος*-e kaudseks järeltulijaks rootsi k. *dje-fvul*-ist laenatuna, on sm. rahvaluules (Karstulast) *tuusanjeevelli*, murdeis *ijeevel!* 'voi perhana', selle häälikmoondis (? vrd. rootsi *djekel*)

sm. *jeekuli* (nõrk vandesn., Metsäm.). Teiselt poolt on vn. дьявол-i vahendusel meie sugukeelisse omandatud

karj.-aun. *djuavoli*, *juavoli* (Tveri), *duqvali* (Tungut), *duavoli* 'perkele' (Salmi).

5) Kreeka *δαίμωνος* jätkub vn. keele демон-ist lainatud juhus

aun. *dieman*, *-an* 'piru, pahahenki' (vandesn.).

III. Naaberkeelist muidu veel tehtud leksikaalseist kuradinimelaenudest ei saa selles ühenduses mööda minna.

1) Vene *бес* 'kurat' on saand lmsm. keelis endale järgmised järeltulijad:

e. *toho* *pees* (Virm.), *tohhō pēs* 't. hullu' (Avin.), *pees* (Setu, Röp.); sm. *piessa* (vand., Maan.), *voj. htiēm.pisa*, *meä sem.pissoä* (vandesn., Sakk.), vrd. ka Kalevala (III, 172) *Tiään puut Pisan mäellä, Hongat Hornan kalliolla*; karj.

biessala|ni, *-zen* (sõim., Suoj.); vepsP *b'es*, vepsL *bes* 'kurat', *Besam poig* 'pirun poika'.

Ka 2) teine tuntud vene kurat *чорн, чорн* omab laenujäreltulijaid isegi eestis:

sort 'kurat' (Halj.), seda loomulikumalt muidugi vene mõjust läbiimbund karjalas: *tšorŕta* 'paholainen' ~ *tšorŕtalanŕ* ~ (Suoj., eelmiste lühendund moondis) *tšokkolaanŕ* ja vepsas: *tšort, -ad* 'piru' (vepsP), *tšort* (vepsL) id.

Eelmise kahe kombel (küll tõlkelaenuna) läheb vene algupärale tagasi, nii omapärane ka kui ei näi ise-enesest,

3) *emä*-tüve sisaldav kuradinime- ja vandesõnatüüp ida-soomes ja karjalas:

sm. *emähenki* 'piru, paholainen' (Ilom.), *emulägne(n)* 'paholainen' ~ *emälägne(n)* id., *emä* (Saarij.), *emmü* 'paholainen' (Maan.), karj. *emäškoiŕnie* (vandesn. Rugaj.), *emäs* (Akonl., < **emäsikojnŕia*), karj. *imesküšši* (interj. vandesn., Suoj.) ~ *imezmuna* (? moondund algsemaist kujudest **emäsi-kürpä*, -**muna* 'matris [!] tuae penis, scrotum').

Kuna muis sugukeelis pole mingisuguseid viipeid süütu *ema*-sõna tarvitamisele vandesõnana, on kõnesoleva tüübi geograafilise leviku järgigi otsustades tema algupära otsida idast, *мамь* sõna vandes kultiveerivast vn. keelest (vrd. näit. Tmp osasse laenatud vandesn. *jebi'voui* < vn., vepsL *mafjoju* vand. jm.); nõnda et just karj. *emäškoiŕnie* tüüp oleks primaarseim tõlkelaen, muud hiljemini omal põhjal moodustund.

IV. Eufemistlikes kuradinimetuisis ja neile baseeruvais vandesõnus muidugi hää eduga kasutatakse *vanakurja* asukoht. Mainitud on ju (lk. 68) e. *põrgu* tarvitamine vandes kuradi asemel, seda arusaadavamad on selle kõrval

1) *põrgulene* (KJn, Põlts.), *põrguline* (: *oh sa p. kül* MMgd.), *põrglane* 'põrguline' (Vasts.), *põrgutükk* (Alul., < ??-*tukk*) või pühakirjaline *põrguvürst*. Just *põrgutükk* näikse levimisvõimeline soomes ja karjalas:

2) sm. *helvetinkekäle* 'põrgutükk' (Metsäm.), *helvetinkekäle*, *helvetinsyöttiläs* ('põrgusöödik', vandesn. Saarij.); karj. *kegäleh* (< *helvetinäk.*, Suoj.).

Kuid *kuradi* asemel vandeis *põrgu* tarvitamisel ei suuda ükski lmsm. keelist võistelda sm. keelega, kus kohtame üldtarvitatavana seda sõna kõnesolevas funktsioonis mitte ainult ta puhtal kujul (mis pääle sm. esineb ka eestis Hiius *helvet, -i* 'Teufel' Wied. Wb. järgi, *hölvet* Looritsa järgi), nagu sm. *helvetti* (Renv. : *mene helvetiin* ~ *helvetin kattilaan* 'abeas in orcum', Ingeri murdeist laenatud ka vadJL-sse

[Mustoneni järgi *helvetti*), *helvetti* (Ikaal., Saarij.) vaid ka kõiksuguseis võimalikes moondisis: sm. *helvatti* (Tytärs. 'kerkiämpi', Suurs., Elim.); — *hemmetti* (nõrgem vandesn. Rauma, Metsäm., Maan., Ilom.), *älä ny hemmetis* 'ära nüüd põrguline!' (Rauma), *hennetti* id. (Ikaal.); — *helsinki, voi helsinki!* (Ylivet., Kälviä, Hämeen., Tyrvää, Metsäm. — riigi päälinna nimi niiviisi vandesõnastund!) — *helkkri* 'pagana, põrgu' (Rauma, < *helkkarin*), *helkkari* (Metsäm.), *helkkarin kova juoksija* 'pagana kõva jooksa' (Juva), *helkkari* (Kangasn.), *helkkař* (Saarij.: *helkkaril läjilla* 'pagana kombel'), *heikkari*; *helkatti* (nõrk vandesn. Saarij., Kangasn.), *helkutti* (Metsäm.); — *helkkuna* 'helkkari' (Ilom.), *voi helkkunassa!* (vandesn., Muolaas), *helkkona* (Lõnnr.).

Kristliku keeva katlaga ja tuliste tukkidega varustatud põrgu kõrval oli aga ebausis kõige kurja peesupaigaks salapärasusist kubisev mets, 1 a a s. Sellepärast ongi just viimane mõiste jätnud palju jälgi lmsm. kuradinimestikku. Nõnda on mõistetav, et

3) e. *hiis* sõna vaste, mis, olles germ. algupära ja nimelt võimalikult (?) etümoloogiliselt identne saks. *Heide* sõnaga, on soomes üldiselt tarvitusel 'põrgu, kurat' tähendusis või neist lähtunud vandesõnana:

sm. *hiisi* 'paholainen' (Kälviä, Ylivet., Maan. jm.), *Hiijen märe* 'kuradi (põrgu) mära' (sõimusn., enamasti naistele), *hiiden rutkale, h. perkele* (vandesn. Juval, murdepäraselt muidugi peaks olema *hiijen*); samuti aga ka karjalas vandesn. *hizi* (*mänhäi hūdeh* 'mine kus kurat [põrgu]' Suoj.), *hiis* (vand. Tveris). Samal *hiisi* tüvisõnal baseerub tuletuslikult sm. tavalisim kuradinimi

hitto (Saarij.: *h. tiēs* 'kuri teadku', *mitäs hitolla*), *hitto* 'kurat' (Metsäm., Saarij., Maan. jm.), *hitt(o)* (ingE; Ingeri soomest vajassegi laenatud: *hitonē* 'kuradile' Jõep.) ja sellest moodustisest tuletuses sammu võrra edasi jõudnud

vadj. *hittonajne* 'kurat' (Jõep., < sm.), sm. *Hittolaiset* (nom. pl., Jääski-Kirvu), karj. *hidolaňi* (Suoj.) id. *Hiisi, hi(i)tto* vandesn. moondisist mainitagu sm. ja karj. alalt järgmised silmapuutunud:

sm. *hiksi* 'hiisi' (Tohmaj., Ilom., J.-Kirvu); sm. *hotto* 'hitto' (Ilom.); sm. *hivatti* (Saarij.); sm. *hiffeli* (nõrk vandesn., Vihti); karj. *hikkuri* (nõrk vandesn., Uhtua); sm. *Hiikko* 'hitto' (Kälv., Ylivet.); sm. *voē hōēkkō!* (nõrk vand., Kangasn.) ehk isegi võiks (?) eelmisega võrrelduna siia kuuluda, kuigi on muidu vokaalainelt ju õige ebamäärane.

Vepsas on 4) e. *kõrb*, gen. *kõrue* sn. vaste, mille algsem

tähendus ongi 'laas' (vrd. sm. *korpi*, e. murdeis *kõrb*), andnud samal alusel kuradinimetuse: vepsP *korbhijne* = *mets-hijne* (vt. kohe alamal!), vepsL *korbhijne* 'kurat'.

Viimaks on muidugi loomulik, et ka 5) *mets* su. niisugusenagi ja eriti veel mitme tuletuslõpuga täiendatult pea kõigis lmsm. keelis annab kuradimõistele ligidasi vandesõnu (metshaldjas > kurat > vandesn.):

li. *mõtsali*, *mõtsa-miez*. (O. Looritsa järgi); e. *metsaline* (Halj., MMgd. vand.: *oh sa m.!*), *minè metsa!* (vand. MMgd. jm.), eL *mõtsaline*, *mõtsik*, *puustamõtsa päälne*; karj. *metšäläne* 'metsähinen' (Rugaj., vand. ? või paljalt haldjanm.), *metšehine* (Rugaj.), *metšähine* (Tungut) 'metsähinen' (ka vand. ?); vepsP *metshijne* 'metsänhaltija tai jokin muu pelätty olento metsässä' (Kaskeza), vepsL *mäng mešale* 'mine kus kurat', *mešam|ez*, (n.pl.) -*hed* 'väikesed kuradid', *mešamhen rēna* (vand.), *metšk hejž...* 'kuri nendega...!'.
V. Pole midagi loomulikumat kui see, et kuradi enda kirikus, koolis ja kodus igale risti-inimesele tutvustatud kõik võimalikud omadused on eriti rohkelt saand tema nimetuse aluseks.

Kõigepäält kõige üldisem vastavasuunaline omadus 1) paha, halb. *paha*-tüvi ise esineb niihästi edasituletamata tarvitatult nagu

e. *paha*, *paha väim*, *paharet*, (Wied.) *paha reff*; sm. rahvaluule *Mene hiisi hehvettiin*, *Paha vuorehen pakene* (Häm.), *paha sen teki* 'hin onde gjorde det' (Lönnr.), *Paha henki*, *Paha mies* (Juva), *paha henki* (Pälkj.), *pahapolv* (Rauma, vand.), kui ka — ja päämiselt just — mitmeti edasituletunult. Suffiksest levinenuim, vadja-sm.-karj.-aun. alale ulatuv, on *-*lajnen*:

vadj. *paholaine*, *pahalaine*; sm. *kissam pahalai!* 'kassipagan' (Orim.), *pahalainen* (Loppi), *paholainen* (Pälkj., Loppi), *paholain* (Tytärs.), *paholaisia* (p.pl., Kirde-Satakunta), *paholaesen kirossa* 'kuradi needuse all' (Maan.), *pahulainen* (eelmisile lisaks Lönnrotil); karj.-aun. *Pahalai|n*, -*zelle* (all. sg., Ing.), *pahalañi* '1. voimasana; 2. paholainen' (Suoj.), *pahalañe* 'paha henki, piru' (Tveri), *paholaine* 'pahantekijä; paholainen' (aun.), *pahalaine* (lüüdi), *pahalaiñe* 'madu; kurat' (~*pahattšu* id.).

Leviku järgi otsustadeski ju vana moodustis on ka 'pahapool'¹ kuradinimena, esinedes sugukeelis järgmiselt:

¹ Vir. 1920, 85 H. O j a n s u u ütleb selle moodustise kohta: 'Sanan alkuperäinen merkitys esiintyy vielä viron kielessä, jossa *pahapool* merkitsee väärää, nurjaa puolta (kankaista)... *pahapuoli* alunpitäen lienee tarkoittanut sitä suuntaa, josta paha tavallisesti tulee (vasenta taikka nurjaa puolta). Näin on kiertäin kaartain itse paholaista nimitetty'.

vadj. *pahapōl* 'paholainen'; karj. *pahapuoli* id., vepsP *paha pol* id. (Kaskeza), samuti mitte eilispäevane pole ka samatüveline abstraktne 'pahus':

sm. *pahus* 'fanken, djekel, hin onde; slyngel', *voi p.!* *p. kumminkin!* (vanded Lönnr.), *Pahuus* (Hämeen. jm.); karj. *pahuš* 'pahus, paholainen'. Juhuslikum näib sm. *pahikko* 'fördärfvare; ond ande' (Lönnr.).

Muid halva > kuradiks personifitseerimise jälgi on edasi (vrd. sm. *huono* 'halb') sm. murrete (Sakk.) *hōno-laine*, sm. > vadj. *hōno-laine* ja eL (setu) *vana halv* 'kurat' ning

li. *äbjuvā* ('mitte-hää'), eL (Lutsi) *ei hää* id.

Algselt siia kuulub ka e. *kōhn* sn. ja tema vasteist sugu-keelis õige laialiselt ja mitme tuletusviisiga saadud vana-kurja nimetus, sest selle praegune e. 'mager jm.' tähendusvarjund on sekundäärne, algupärasema 'vilets, halb' asemel. Vastavatena on noteeritud e.-sm.-karj.-aun.-lüüdi aladelt:

e. vanas kirjakeeles Stahlil, Gösekenil *kōhnret* 'Teuffel', Thor-Hellel *tōhu* id., Wied. Wb. *kōhn*, g. *kōhna* 'der Böse, böser Geist, Teufel'. (= *kōhn rett*); sm. *kehno* 'kurivaim' (Pälkj., Ilom. jm. smJ), *van^aha kehno* ('pirun verhonimitys', Suomuss.), Lönnr. *kehno* 'den lede, den onde'; karj.-aun.-lüüdi *kehno* (Tveri, Tungut, aun. Genetzil 'paholainen, piru', Suoj., Pyhäj.) id., edasituletuslik *kehno-laiñ* (nõrgem vandesn., Suoj.)

Teine kuradi loomupäraseist omadusist, 2) kurjustigedus, väljendub eriti reljeefselt eesti kuradinimedes, kus leiame *kurja*:

Gösekenil Sathan / *furri*, Böser Geist *furriwaim*, Wied. Wb. *kuri* g. *kurja* ms. 'Teufel', *kurja heikama*, *kurja pal-lemä* (d) 'fluchen', edasi e. *vana kuri* (setu, Vasts.), *kuri* 'kurat' (Alul., Läti), *kuři* id. (Kraasna), *kurimées* (Lutsi), *ku-rabaaba* (= kuradiema, ibid.). Siis veel kohtame *tigeda*:

*tige*¹, *tike* (Wied. Wb.), *tikō* ~ *tikkō* ~ *tikkand* ~ *tikō-veline* ~ *tikōlanō*, *tigōlanō* (eL), viimaks veel *ōeluse*, *ōela*:

e. *ōel*, (Wied. Wb.) *vōtku sind hōelus* 'der Teufel hole dich', (setu) *hōelus*. Ka Halj. vandesn.

sütamikku: *oh sa sütamik!* kuulub vahest siin käsiteldavasse omaduskategooriasse (vrd. Wied. Wb. *südamik*

¹ Loorits, Liivi r. usund II, lk. 235, ühendab teda etümoloogiliselt 'tigu' sõnaga, mis mitmel pool lmsm. alal on kujunenud kuradi varjunimeks: eL *tigo* (Lutsi), *päätigo* (setu), vepsL *edīnō* (vrd. sm. *etana* 'tigu').

'beherzt, herzlich jne.', mis aga arvatavasti on võind ka tähendada 'suuresüdamelist, vihast, tigated', vrd. ingE *süantü* 'vihastuda').

Sm. *Häjä, Häjükäs* (Juva, vandesn.), vrd. sm. *hä(i)jy* 'tige, õel', kuulub ise-endastmõistetavalt siiasamma.

Kolmandaks kuradi püsivaks, tema nimetusis sagedaimalt peegelduvaks omaduseks on ta 3) mustus, roojasus, roppus. Selt põhjalt lähtund nimeseeriassa kuuluvad kõige-päält *must* sõna sisaldavad moodustised

li. *muštā miež, m. pierz* 'kurat', e. mußt-meeß 'der Teufel' (Thor-Helle), *must mees* (setu rahvaluules), *vana must* (Wied. Wb. ja setu), *must* (Lutsi), *mustu*, (Kraasna) *mustakane, mustlane*; sm. *Musta mies, Musta henki* (Juva).

Ka *pagan* kuradi eufemismina ja vandesõnana, mis pole omane üldiselt ainult eestile:

oh, sa pagàn! pagana pojs! vanà-pagàn (MMgd. jm.), Wied. Wb. *pagan, paganas*, (eL) *pakan* 'Heide, Teufel', (setu) *vana pagàn, pagan heng-pokan h.*, (setu rahvaluule) teatud peioratiivsete *nd*-sõnadega liitund ja moondund *poogand* — vaid leidub ka sm. murdeis

pakana kujul (nõrk vandesn. Ikaal., Häme rahvaluul.), on välja kasvand slaavi poolt laenatud 'roojane' (vrd. vn. поганый) algtäenduselt.

Siinsamas tuleb mainida

e. *reo* (vandesn. Virum.), *vanareo, redu* (analoogilise *d*-ga), (*oh sa*) *ilmarigu* (vrd. Wied. Wb. *rigu* g. *reu* 'Widerwartiges, Scheusal, Schandfleck'); *rijo ol^okoo!* 'kurat võtku' (Jämsä, säälsam. *rijo* 'ilkeä', vrd. algsematähenduslik sm. *rivo* 'ropp') ja

sm. *saastane sendä!* 'kuramuse pihta' (Rauma), vrd. sm. *saastainen* 'saastane, roojane'.

Eelmisi moodustisi arvestades pole imestada, et pori on võind jätta jälgi kuradinimetusse, nõnda vepsL-s *logahñe* 'kurat' (vrd. sm. *loka* 'pori') ja *mudahñe* id., karj.-aun. *redusilmä* 'likasilmäinen ihminen; paholainen, piru' (Suist., Suoj.). Siit saame ka seletuse e. -*rett* sõnale eelmainitud (lk. 74, 75) liitmoodustusis *paha-, kõhn-ret*, vrd. karj. *redu* 'pori', sm. *rietas* 'roojane'. Viimase lähedaseks vasteks oleks e. *retas* (Narva, vandesn.); vrd. äsjast e. *redu?*

Nii palju viipeid leides lmsm. kuradinimestikus mustusele, roojale, porile, ei tundu enam raskena kuri-teona asuda eesti *kurat*-sõnagi suhtes senisest tunnustatust erinevale seisukohale (seni *kurat* < *kuřat* < **kurjatti* seletatud, vt. S a a r e s t e, EKirj. 1919/1920, 242—5, muist varase-

maist *kuradi* seletuskatseist nagu < *Kuhrad* saks., < *curatus* ladina, < *чурати* vn. kui täiesti ebakriitilisest rääkimatagi) ja ühendada tema *kura* sõnaga, mille algtähenähtuseks, nagu ligemad sugukeeled näitavad, on võind olla 'pori'. Päälegi pole siin midagi riskantset just sellepärast, et niisugune omal ajal autoriteetne teadlane kui N. Anderson on *kurat*-sõna varemini sel teel seletand, just semaseoloogiliselt palju paralleele tuues VhGEG IX, lk. 360—4.

Kõnesoleva sõnapere esinemisala kujuneb järgmiseks:

li. *kurè*, *kurè*: part. sing. *kurèst* ~ *kuřà* ~ *kuřtâ* (<? **kurèj*- + *kurja*-tüvede segunemine); e. vanemas kirjakeeles „Turu käsikirja“ *kurratti weggest*, Mülleri jutlusis *Kurrati wallast*, Stahli grammat., Gutsch., Gösek., Thor-Hellel *Kurrat* (= *kurat*), e. murdeis *kurät* (Kuus., Risti, Jäm., MMgd., Puhj., Vasts. jm., vt. eriti Saareste mainitud kirjutist lk. 243), *vana kurat*, *kuradi kurat*, *viimäne k.* (setu), *kuřat*¹ (~ *kuři*, Kraasna), *kurät* (Kihnu), (eriti individuaalselt rõhutades) *kurrat*; kreevineil (Bauske vadjalasil < eestist?) *kurat*, *kurrät*, *kurrat*. Sellest häälikmoonduslikuna eufemismteisendina on sügenend e. *korät* (Rõigi, Kod., Puhj. jm.), *kořradi* (g. sg., Tori), *korrat*, *kořät*, -*ädi* (Pets.). Eri tuletumise teel on samast tüvest saabund: e. *kurit* (Saaremaal Eiseni Eesti mütol. I 150 teatel eriti 'kurati poega' tähendamas); e. *oh sa kuramas!* (Jäm.), *koramas* (Rõigi, nõrk vandesn.), Wied. Wb. *kuram*, -*a* (Pm., Lm.), *kuramas*, -*ma* (Hm.) = *kurat*; e. *kuramus* (Halj., Vasts., MMgd, vand.), *kuramuse* (g. sg., Kod.), *kuramuš*, -*se perält!* (Puhj.); e. *kuràsk*, -*i* (MMgd. jm.), *kuřàšk* (Pets., viisakam vandesn.), kuna e. *purask* (ms. J. Aaviku poolt Uute sõn. sõnastiku 2. trükiskil tarvitamiseks soovitatud!) on viimase häälikuliselt moondund (võimalikult *pura* 'torn, raua-peitel' sn. rahvaetümoloogilisel mõjutusel) teisend. Suurte kahtlustega võiks viimaks samasse tüve kuuluvaks pidada — sellest hoolimata, et varemini Setälä poolt, FUF XII 192—196, on balti k. laenuks oletatud ja muinaspreisi k. lõikusjumala nimega *Curche*, *Curcho* võrreldud —

sm. *kurko*: *kuroŋ kaunis* 'pagana ilus' (näit. Ristiinal, muide esinemise kohta vt. mainitud S. kirjutist) ~ *kurkko*. Tuletuslõpu konsonantsele tüvele liitumise puhul vrd. *kari(tsa)* ~ *karko*, *karkko* 'tall', e. *orikas* ~ sm. *orkko* id. (Ala-Satak.) jm. Selle seletuse korral võimalduks kesteab isegi karj.-aun. *kurkko*, *kurkoj* 'klõmakas, lahmakas' (= sm. 'mõhkäle') sn. eelmisega identifitseerida, oletades ta alg-

¹ Palatalisatsioon viitab *kuři* sn. kontamineerivale mõjule.

tähenduseks kitsamat 'pori („kura“-) -klõmakas???' Iga-
tahes sm. *kurki-paha kurki* 'genius malus et horribilis,
terrícola horrida, spectrum, G. böser Geist, Gespenst, Spuk'
ja karjP *paha k.* (vandesn. Vuokkiniemel) on eelesitatud
sm. *kur(k)ko* sõnast saadud *kurki* 'kurg' sõnale rahvaetü-
moloogilisest nõjumisest.

Lõppeks ei saa siinkohal puudutamata jätta ka hääliku-
liselt ligidast sm. *koran(n)us* (nõrk vandesn., Muonionlaasko
Enont. jm. Soome Peräpohj.), mis on T. Itkoneni järgi
(JSFOu. XXXII, 3, lk. 13) küll laenatud lapist, kus esineb
(Inari-lapis) *koradas* 'ilkeys, „kortto“, paha silmäys (joka
vahingoittaa esim. pyyntionnea)' kujul. Samale lp. allikale
näikse nõjund ka sm. vandesn. *kortto* (Inari): *k. meni
pyskyn* 'kurat läks püssile sisse', *Jussi k.* 'Juss(i) kurivaim'.
Itkonen on kõnesolevale lp. tüvele rinnastand sugulasena
sm. *kuri* 'elkeet, ilkivalta', sama teose lk. 141 aga täiendav-
alt veel sm. *kurakäsi* 'venstra handen', *kurittu* 'venster-
hand, ofärdig', e. *kura* 'link', *kurat*, Luulaja lp. *kõrru-
'link'*. Igatahes siis vähemalt sama tüvi, millest eelpool
juttu tegime, kuigi selle teisest algtähendusest lähtudes,
mis aga semasioloogiliselt pole nii tõenäoline kuradi-
nimetuses.

4) Juhuslikumaid nimes peegelduvaid kuradi
omadusi on

tühi: e. rahvaluules KJn-st (V. Kann. II) *Tühi maksku
Mardi kätte*, Halj. (J. Margi kogudes) *Tühi tantsis tün-
derissa*, Wied. Wb *tühi g. tühja* ms. 'Teufel' (*võtku teda
tühi 'hol' ihn der Henker*), (setu) *vana tühi*, (MMgd.)
tühja kah! interjekts.;

inetu: sm. *rumalaäsen* 'kurjavaimu, kuradi' (Maan.),
Rymä 'kurivaim, kurat' (Pälkj., Juva), *Ruma henki*, *Rymä-
käs* id. (Juva), aun. *rymä* 'pahus' (Suist.) — vrd. sm. *ruma
'inetu, näotu'*; semasioloogiliselt siia lähedale liitub *va igelä*
(Kod.) 'kurat', eL *vana jälle* id.;

kõver: e. *kõvvõr*, *kõvvõrnõna* 'kurat' (setu), *kõver*
id. (Lutsi, O. Kalda järgi);

hull: e. *vana ull* (Tori), *ull* (setu) id.;

pime: eL *sõke*, *pümme*, MMgd. *oh sa pimè!*

sm. karjalas näikse teda mingipärast peetavat *pika ks:*
sm. *voj pitulaïne!* (vand. Sakk.), *pitkälähit* '1. käärme,
2. = pitkämies, „paholainen“ (Suoij.), millise nimetuse ta
vahest ongi maolt pärand (vrd. setu *gaat - kaat* vand. < vn.
zad 'madu').

Väliseist omadusist on aga just sarved need, mis ristiusu
kuradi päris kuradiks teevad, sellest temale nimi sarvik:

e. *ragan*¹ (= *kuřat*), *suuragan* 'sookurivaim' (Kraasna, vrd. läti *ragainis* 'gehörnt'); li. *sāfikki* 'vanasarvik' (< *sarvikkainen*), e. *vanā-sarvik* ~ *sarviline* 'kurat' (Torm., MMgd. jm.), *sarvikku* (Halj.), Wied. Wb. *vana sarvik* — ka Eesti-Ingeri (Kullak.) *puskv, paha p.* viitab samale välisomadusele (vrd. sarvedega puskemist).

Mõnikord on kuradinimes viipeid isegi kapjadele, nõnda vist e. *pū-jalgne* (Wied. Wb.) 'Teufel'.

VI. Kõigega, mis ümbritsevas eelesitatud omadustega varustatud halba, tigated jm. laiduväärset leida, on kuradit ta nimes või vandesõnus identifitseeritud. Nõnda kõlbavad vanakurja nimetamiseks või tema nimel vandumiseks igasugused selle ilma halvad asjad ja olendid oma nimedega. Vaatleme iseloomustavamaid ja sagedaminiesinevaid neist.

1) Raisk, raibe kõigepäält on niisuguseks varjunimeks justkui loodud:

e. *oh sa raışk, rāš poiš* (MMgd.), sm. *rāsakka* (Mynäm. vand., < |**raışkakka*);

e. *raibe* (*oh sa r.!* üldiselt), *raebè* (MMgd.);

e. *oh sa majt!* (vrd. Wied. Wb. *mait, g. maida* 'Aas', < läti *maita* 'das Aas, das Luder', vt. Thomsen, FBB 197), *vana mait* (setu);

karj. *pađina* 'lempo tms.' (Tveri, < vn. murd. *падина* = *падаль* 'raibe');

karj. *ńetše rođo!* (vandesn. Suoj., vrd. sm. *raato* 'raibe');

karj. *haiškalanñ* (Suoj. 'eräs soimasana', vrd. *haiška* 'raibe', sm. *haaska* ~ *haiska* id.), aun. *haškalanjne* ~ *haškũ* (< *haiska*) id.

Sama arusaadavalt eestis võidakse vanduda 2) kurja loomaga²:

e. *kuri-lũm, -elajas* (näit. MMgd., nõrk vanne), soomes — 'kiskjaga':

sm. *peto* (Mynäm. *uoi p.!* ka Kälv., vandesn.).

3) Timukas on kõige inimliku julmuse kehastus, ei ka siis ime, et tema on kuradistund, vandesõnastund:

sm. *püövel* ~ *pövel* 'paholainen' (Tytärs.), *pövelj* id. (Mynäm.), *peevele vehkest* 'pagana riistapuust' (Rauma, vrd. kirjajkl. *pyöveli* 'timukas', ka vand.);

¹ Dr. Looritsa arvates on see siiski laenatud pigemini läti 'nõid' tähendusega sõnast.

² Lisaks võiks siia kuuluda ka e. *sunnik* (Wied. Wb.: 'Verfluchter') vandesn. (*oh sa s.!* *sunniku nahk!* jne.) ja eL *sunnitluum* id., kui see peaks saabund olema läti sõnast *suns* 'koer', nagu arvab Eisen, EKirj. 1927, 220—1. Kuid mitte vähem võimalik pole, et siin on tegu lihtsalt *sund-, sundi(ma)-* tüvega.

karj. *palatšsu* 'pyöveli, paholainen' (voimasn. Suoj.; < vn. *палау* 'timukas');

e. *sinder* vandesn. < saks. Schinder 'nülgiia' on eelmisile ilmselt ligidane.

Sellepärast ka eestis üldisemalt 4) kurjategija (*oh sa kurjategija!* MMgd. jm., Lutsi *kuřatekij*) võib kuradit asendada, samuti ka sm. murdeis:

sm. *tihulainen* (vandesn. Nurmes, Juva, Lönnr. sõnarm.) ~ *tiholainen* (Lönnr.) 'som begår nidingsverk, onsketull, afskyvård, hin onde' — vrd. *tihutyö* 'julm töö, j. tegu'. Vrd. ka lk. 74 *paholaine*. Siiasama lähedasse kuulub vaenlane:

e. *oh sa vain(D)lane* (vand., MMgd.), *vaidlanõ*, *vaim-lazõ kihä* id. (setu, < *vainlanõ* + *vaid-*, *vaim-* segunemise), murdeti ka

e. *vihamees* id.,

karj. *brogalañi* 'sen vietävä' (Suoj., < vn. *враз* 'vaenlane; saadan, kurat').

See, mida kristlik kurat oma tegevusega saab aegu inimesis — 5) patt pole üllatav vandeis, nõnda

e. *kuripatt* (MMgd. jm.), *vanapatt*, aun. *riähkä* (Suist., üldisemalt täh. 'patt' [< vn. *рѣх*], selle kõrval ka 'kurat').

6) Sm. *ryökäle(s)*, mille algtähenduseks Renvalli sõnarm. annab 'ructus, G. Rülps', on semasioloogiliselt hästipõhjendatult üldiseks vandesõnaks: *ryökäle* (Pälkj.), *sen r.* (Juva), *rüökäle* (Sakkulas vand. mustlasil), *roäka rüökäle se roh vessüör!* 'see pagana professor' (Maan.), *ryäkäle* ~ (eelmise deminutiivtuletis) *rüäkkö* (sõimusn. Metsäm.), *sinä rüäkäle!* (Orivesi).

Veel arusaavamalt on kõnesoleva vandefunktsiooni saand 7) 'stercus' sn.:

e. *vana sitt* 'kurat' (setu);

karj. *gouñalañi* ~ *gouña* 'paholainen' (Suoj.), *gouñalaine* (aun. 'eräs soimasana', vrd. *gouñu* 'paska' < vn. *гоуно*).

Halvaks pandav 8) *kääbus* samuti, sest e.-sm. ühine vandesn.

e. *oh sinä va verkkane!* (JMd.), *oh(k)sinä verkkane* (Kuus. sõim., Halj. naljatl.), sm. *verkkasem poijka*, *verkkasej jätti* (sõimusn. Uusimaal, ka A. Kivi teoseis jm. kaunis üldis.), Lönnr. *verkanen* 'förbannad varelse, hin onde', mis etümoloogiliselt germaanipärasena (~ *turkanen* sm. identne vandesn. samuti) läheb tagasi saks. *Zwerg* 'kääbus' sn. sugukonnale.

Egotsentriline inimese iseloom sageli alahindab oma kaasinimest, ligemist, põlgusega vaatab temale. Naaberrah-

vaste nimedele teatud rahvus ikka lisab oma keeleteadvuses mingi annuse halvaks panu (vrd. näit. sm. *virolainen* 'eestlane' ja *ryssä* 'tibla' sõnade peioratiiv-varjundit!). Miks siis 9) n a a b e r (-rahvas, -hõim, -küla) ei kõlbaks kuradiksi? Säärase kõlbamise järgi igatahes on ka lmsm. vandesõnu:

eL *Saks*¹, *Njemts* (< vn. *нѣмѣцѣ* 'sakslane') 'kurat', *mõtsa-saks*, *järve-saks* 'metsas, järves elutsev paha vaim' (Lutsi), *säks* 'paha vaim' (Lutsi Nersavald);

eL (setu, Kraasna) *vadilano* id., ühendatud teatavasti *vadjalaste* rahvanimega;

e. *kulla takano* id. (setu Kosselka), algselt tähendand vahest *Kulla* [vn. *Кульба*] nimelise koha elanikku);

karj. *žiidalane* ~ *žiida* ~ *žiivoilane* (sõimusr. Tveris, < vn. *жид* 'juut'), aga ka e. *juut* (vrd. lisaks ülemal lk. 70 [II, 1]) *Juuda* puhu lõeldut) võib vandefunktsioonis esineda, samuti vrd. (?) äsjast sm. *verkkasej jüti*;

karj. *ieäkseläni* 'pahasisuinen ihminen (soimatessa)' ~ *ieäskeläni* id. (Suoja), säälsamas verb *ieäksie* 'vanduda' lähivad tagasi ilmselt Ida-Soome *Jääski* kihelkonna elanikkude nimetusele;

karj. *sem. mīnoqlaňi* (Suoja. sõimusr.: *m-ňi da manalaňi*), taas läheb nähtavasti tagasi vastavalt *Miinoa* khk. elanikkudele Vene-Karjalas.

Rahvapärane ütlus '*teine inimene on teise kurat*' kehastub kõige selgemini kuradieufemismes, mille aluseks olnud 10) i n i m i m e d :

e. *Madis* 'der Teufel', *Jak*, *Karja Jak* id. (Wied. Wb.), *Must Jaak*, sm. *Vanha Erkki*, *vanha erkki* (Ylivet., Alatornio), aun. *iekoj-nammaz* (nõrk vandesn., vrd. *iekki* 'Jefim').

* * *

Sellega oleks esitatud pääosa lmsm. keelte alalt kättejuhtund kuradinime- ja sellele lähedasest vandesõna-ainestikust, kuivõrra see on kuidagi rühmitatav eelnevate, tõsi küll kaunis juhuslikkude, printsiipide kohaselt.

Pääleselle on noteeritud mõningaid olemuselt tume daid vastavaid sõnu, millele sellepärast raske oli kätte näidata kohta selles liigitelus, nii e. *orbis* 'paha isik' (sõimusr. Halj. — kui see üldse kuulub siia), sm. *Hama* 'pahapuoli' (*h. huali*, *h. tiäsi*, Tyrvää), *rents|el*, *-eli(n)* 'rytkäle, pahakurki', *tuttisjevana* (vandesn. harjuskeil, kui see mitte ei koosne osadest: interjekts. *tuuttis* + *jevana* < *die-mana*, vrd. ülemal lk. 71, II, 5).

¹ Selle kohta vt. siiski dr. Loooritsa eri arvamust Liivi r. usund II 238, alam. 2.

Selle kirjutise raamidest väljaspool aga seisab arusaadavalt niisuguste kuradinimetuste ja vandesõnade jälgimine, mis esinemisalalt ja semasioloogialtiigilt hoopis juhuslikud ja kohalikuma tähtsusega. Mõtet pole olnud ka tühjendavalt jälgida kirikuterminoloogilisi kuradinimesid, kuna need paljudel juhustel on alles puhtliteraarsed, väherahvakeelsed (*peltsepul, pädkaitan, seedam* jm.). Psükoloogilisena nähtena eufemismil, mis uute kõnesolevate sõnade tekkimisel pääteguriks, on ulatuselt määramatud piirid, samuti ka juhuslike kuradieufemismide võimalused on piiramatud. Loeteldagu ainult näiteks mõningaid eestist: *prohvus, vanapoiss, särinas, vanapapa, (vana)põmm, häbärik, vanasusi* (Räp.), *üleigus ~ -gos* (< *ülekohus*, Kraasna), *vanä jättis* (Rõigi) 'kurat', *(vana)jätis* (< *jätis*), *päänäks* (setu), *suurmees, kõhusk, (vana)roisk, virmalinõ, poger*, edasi kõik võimalikud värvivarjundid (vrd. V, 4, lk. 78 muid välisomadusi!) nagu *kirju, kiriväne* (Kuus. näit. *kiriväse perd!* vand.), *sinine, punane, kõrv, täpiline, tuline* (vrd. ka sm. rahvaluule *tuhad tulimmaista!* Häimest, J. Linnankoski romaanis „Laulu tulipunaisesta kukasta“ ptk. 19 '*Ajaka vaikka tulimaiseen kattilaan, . . .*); soomest: *helvetinsyöttiläs* 'pahansisuinen olento' (Saarj., õieti 'põrgusöödik', vrd. eespool IV, 2, lk. 72), *peräkylänmies* (rahvaetümoloogia kaasabil ilmsesti moodustund *perkele* sn. põhjal), *sen hulvattu* 'sen saatana' (Ilom., ilmsesti *halvattu* 'halvatud' sõnast moondund), *Vihtahousu, Tilkkuhattu* ('vitspüks', 'lappmüts', Juval), *toistalopoijk(a)* (Sakk., õieti 'teistre-, naabri-poiss'), *Alitalon äijä* (Ylivet., 'Alitalo vanamees'); karj. *atamuqna* ('päalik'), aunusest *toine-puolilaine* 'perkele'; li. *eļ-izānd* ('põrguisand'), *nūq-izānd, rujā* ('haige'), *te'b* ('tõbi'), *vanā ~ va ~ va-i'ž* ('vana ise') jne.

Kui kaugele eufemism, kurja nime kartus, võib minna, osutagu viimaks seegi asjaolu, et kuradinimeks jätkub paljast (demonstratiiv)pronoomist paiguti lmsm. alal e. *timä* 'kurat', *nimä* 'kuradid' (setu, vrd. Petserim. venelasil samuti *он!*); sm. *sen vietäv* (vandesn. 'tema [=kuradi] viidav', Rauma), *ruma ku sen enkel* 'inetu kui selle (=tema =kuradi) ingel' (Saarij.), *sen ryökäle* (Ilom.); karj. *šen puaru* 'selle [=tema=kuradi] paarimees' (vand., Vuokkinm.), *netšu* 'paholainen' (Tveri, algselt 'näed see, see'). Siit, aseasonast, kaugemale pole enam eufemismil kuhugi minna.

Nõndaviisi enfemisminähete keelepsühholoogilisele jälgimisele kuradinimestik pakub esmajärgulise väärtusega materjali. Kuid mitmed muudki keelepsükoloogia alad, millel siin võimatu peatuda, saavad siit enda valgustamiseks vääriolist ainekku. Tuletatagu vaid meelde näit. kontami-

natsioonnähet, mille kohta siin esineb rohkel määral näiteid (*kurat* < *kurat* + *kurva* [*< kurjan*], *kurit* < *kuri* + [*kura*]/*t*, *hitsi* < *hittso* + *hiisi*, *hiffeli* < *hifto* + **iʒffeli* [vrd. eespool *iievel*]!, *hvoatti* < *hvisi* + *helvatti* jne.). Rahvaetümoloogiast on kogu esituses olnud alatasa juttu.

Siinkohal, nagu alguses tähendatud, on mõeldud piiratudagi vaid materjali esitamisega ja on rahaldatud ainult etümoloogiliste märkustega niipalju kui seda päämiselt esitatud ainekute sisulisel süstematiseerimisel läks tarvis. Iseäranis on tagasi hoidud sisemise (tõlke-)laenu juhtumite käsitlemisest (nagu *timä* < ?*oh* tõlgitud venest), mis oleks viind liig pikale ja kihutand kuradinimestiku mõistelise külje algupära jälgimisele, mis omakorda ei kuulu selle kirjutise kompetentsi. Niisama pole põhjust olnud ruumi raisata mitmesuguste kuraditerminoloogiasse kuuluvate hüljatavate vananend etümoloogiate üksikasjalise esitamisega päale paarikolme eelnevas esituses leiduva vastava viipe.

* * *

Selle kirjutise trükkiandmise ajaks on lmsm. kuradid rõõmustaval kombel jõudnud saada ju mitmepoolse tähelepanu osaliseks. Kõigepäält on ilmud dr. Looritsa „Liivi rahva usund“ II, mille §§ 137—140, lk. 224—241, päälkirja all 'Kuradi sisu ja nimede lähtekohad liivis ja eestis, annab siinesitatud ainekule oodatud täiendust tema sisulis-mõistelise tõlgitsemise alal, mispärast viimasest asja küljest huvitatuid eriti sinna viidatagu. Säälsamas on vahepääl trükivalget näind osa siin uudisena käsiteldavast materjalistki, mis siiski loodetavasti nende ridade ilmumise tarvet ei tühista.

Edasi on värskest EKirj. 1927, lk. 216—221 prof. M. J. Eisen avaldand kirjutise „Kuradi sünonüümid“, mis toob hulga lisi kuradinimestikule, aga ainult eesti keele alalt osalt Looritsa (ja sellega mõnesti kaudselt nende ridade kirjutaja) materjalile nõjudes, tema äsja-mainitud teost tsiteerides. Midagi eriti etümoloogiliselt seisukohalt uudset ega käesolevatele ridadele täienduseks esitatavat see kirjutis ei sisalda, kuid seda tähelepandavam on ta rohkele liitnimelisandustega (*vanajõmp*, *-hukatus*, *-jäts* jne.), mis etümoloogilist huvi ei paku ja arusaadavalt siinkohalt on enamasti kõrvale jäetud, ja õige mitmegi kohalikku laadi eufemismnimetusega (*põrgutäkk*, *põrgu konn*, *Põrgko Karro*, *tõrvaskand*, *pääots* jm.), nii siis õieti teretulnud meie eesti kuradinimetundmist süvendama. Ainult *paharett* sn. järgosa seletamine sm. *rätti* sn. ühenduses (vrd. ju eestigi *rätt*, *rätik*) ei võiks kuidagi paika pidada.

Viimasena lülina neis kuradiuurimuisis leiame samas EK numbris, lk. 84—89 prof. L. Kettuneni kirjutise, milles polemiseeritakse dr. Looritsa ja nende ridade kirjutaja ühise seisukoha vastu e. *kurat* sn. etümoloogia suhtes. Li. *kurè*, *kurè* sõna puhul esitatud argumendid (katke-hääliku puudumine jne.) igatahes sunnivad suurele ettevaatusele teda *kura*-sõnaperega ühte asetades. Kuid *kura*-tüve (vrd. *kura|sk*, *kura|m[sus]* jm.) lmsm. kuradinimestikust täiesti välja tõrjuda on siiski vist raske, eriti kuna isegi soomes (? *kurko*) ja kesteab lapiski (*koradas*, vt. lk. 78) on viipeid selle esinemisele ja kõik eL palatalisatsioonilised vastavad juhused võivad väga hästi seletuda *kura* + *kurja*-tüvede kontamineerumisest, nagu nägime. Isegi kui lv. sõna tingimata peaks tulenema *kurja*-tüvest, see asjaolu üksi ei sunni e. *kurat*-sn. samatüveliseks pidama, päälegi kuna *kura*-tüve esinemine semasioloogiliselt (vt. muid rohkearvulisi mustus-mõistest lähtuvaid lmsm. kuradinimesid lk. 76) on üpris ootuspärane. Häälikuliselt on *kurat* igal juhtumil palju kergemini *kura*- kui *kurja*-tüvega ühendatav, ja mis muid sõnaseletuse külgi puudub, siis võib nende puhul ainult usk, mitte faktide teadmine lõplikule selgusele selle sn. olemuse suhtes aidata.

Tartu, lehekuul 1927.

Julius Mägiste.

Eesti *kurat*, liivi *kure*.

Oma „Liivi rahva usundi“ II jaos käsitleb dr. O. Loo-rits väga põhjalikult m. s. ka eesti *kuradit*, mille vasteks on liivis *kure* (õieti *kurè*), osastav *kuřrð* või *kuřřð*; paiguti nominatiiviski *f*: *kurè*. Sellest sisurikkast peatükist, mis — nagu kogu teoski — rohkesti pakuks ülihuvitavat refereerimist ja arutamist kõigile filoloogidele ja vahest ka laiemalegi lugejaskonnale, puudutan ma ainult kõnesoleva olevuse etümoloogilist külge, mille kallal autorgi kaunis sügavalt on juurelnud.

Arvesse on võetud kaks seletust. Juba Ahrens, Hurt ja Reiman on tuletanud *kuradi* sõnast *kura* pahema ehk vasaku käe tähenduses. Uuema seletuse järele (mida eriti on toetanud Saareste, Eesti Kirjandus XIII, 242—5) oleks *kuradi* lähtekohaks otsekohe **kurjatti*, nii nagu tähendusegi poolest *kurivaim* või (*vana*) *kuri* (gen. *kurja*) on täpselt sama kui *kurat*.

Dr. Loorits väidab, ja pealtnäha täie õigusega, et lähtekoht **kurjatti* ei ole võimalik juba häälikuliselt. Ootaks

põhjaeestis **kurjat* (*kurjat*) ja lõunaeestis *kurat*. See varema *j* olemasolule tähendav *r* on märgitudki neljast kohast, Kodaverest, Petserist, Kraasnast ja Kihnust¹, et ta aga mujalt puudub, siis leiab L. (või mag. J. Mägiste, kelle andmeid ja etümoloogilisi arvamusi *kuradi* kohta autor ütleb kordavat, vt. lk. 230; trükitult ei ole M. artikkel veel ilmunud) — jah, siis leitakse, et just see oodatav *r* ongi ebanormaalne, ja nimelt miski eufemistlik „pehmendus”.

Eufemismi suurt rolli ka teatud mütoloogiliste sõnade ümberkujundamisel ei maksa küll eitada, kuid seletus ei mõju siin veenvalt, sest *r* on siin ju ikkagi, kui iseenesest nii loomulikust *kurja*-tüvest välja minna, just oodatav esindus. Küsitakse aga, kuidas sel korral seletada muljeerimata *r*-i nii lõuna- kui eriti põhjaeestis, kus koguni *rj* oleks „häälikuseaduslik”. See on see häda, et häälikuseaduslikkuse mõiste on kaugelt venivam kui seda keeleteaduse teoreetikud harilikult oletavad. Interjektsionaalsed sõnad näit. arenevad, enamasti „kuluvad” rohkem kui teised, sagedasti isegi tundmatuseni. Ei saa salata, et ka *kurat* on Eesti rahva armsaks interjektsiooniks kujunenud (paigutatakse ka rõhuta, mõtteta sõnana teiste sõnade vahele), ja juba see asjaolu võib seletada *rj* sulamist *r*-iks ja (tagavokaalide *u* ja *a* assimileerival mõjul) edasi *r*-ks. — On ju teinegi iseäraldus kõnesolevas sõnas: tüvi *kuradi*-, kuna ootaks *kurati*-. Seegi võib olla rõhuta seisukohast, kiirtempo mõjul arenenud kuju (näit. *se-st mehest kuradist ma ei hoo-li* või *kuradi ko-er* jts.)². Dr. Loorits seletab seda *d*-d küll ainult lõunaeesti mõjuga (kus üteldakse ka näit. *kirjudan* pro *kirjutan*), ja ta arvab, et kogu see vandumissõna ongi lõunaeestis sündinud ja sealt põhjapoolle tunginud. Kui asi tõesti sedaviisi on, siis võime *rj* puudumist põhjaeestis ka

¹ Kihnus *kurät*. Selle kuju leidmine andiski Saarestele omal ajal tõuke tähendatud *kuradi* seletust kaitsta. Loorits omalt poolt tahab teha kogu selle Kihnu kriteeriumi väärtusetuks: *a* ei olevatki eelmise *j*, vaid järgmise silbi *i* mõjustus (n. n. umlaut-nähtus), nagu *uak* < *hääkki*. See vastuväide läheb aga märgist mööda, niikaua kui ei näidata, et teise silbi *a* oleks võinud järgmise silbi *i* regressiivsel mõjul *a*-ks muutuda (s. o. kui näit. *vikat* oleks Kihnus **vikäät*, *soldat* oleks **soldät*). — Peatoim. märk.: Kihnus on nom. *vikkätti* ja *solDan*. Kui Kihnus teises silbis oleks *a* > *a* sündinud 3-da silbi *i* palataalatraktsiooni tõttu, siis ootaksime *kurät*: *kurätti* asemel *kurät*: *kurätti*, vrd. *puät* g. *puäd* p. *puätti*, *suän* (< *säni*), pl. *suänid*, *uät* (< *vätti*): *uädid* jne.

² Lühenenud *d* poole viitaks ka see, et näit. Göseken ja Hupel kirjutavad veel *kurrati*-. Imelik, et isegi Wiedemannil on see tüvi kirjutatud *t*-ga. Kas üldine lühenemine oleks tõesti nii hiline?

teisiti motiveerida. Lõunaeestiline *kurat* (eeldades, et *rj* > *r* on seal küllalt vana) oleks paljalt hääliksubstitutsiooni kaudu põhjapool *r*-ks saanud. Kui see sõna aga ikka rohkem ja rohkem interjektsiooni taoliseks kujunes ja igamehel suus oli, siis hakkas ta *kurat* kujul igalepoole liikuma ja üldestiliseks saades valdas ka pisikese lõuna-eesti keeleala, nõnda et *r* praegu ainult rudimentaarselt esineb. Teatavate sõnakujude rändamisest toome allpool näiteid, mille valgusel mõne murde ootusevastane kuju — olgu siis kõnesolev seletus muidu usutav või mitte — igatahes vastuvõetavaks saab ¹.

Häälikulistel põhjustel ei oleks siis tarvitsetud *kurat* < **kurjatti* seletusest loobuda ja selle asemele lähtekohaks võtta *kura* sõna ('Bodensatz, link'), nagu tehakse. Tõsi küll, seegi annab autorile hea opereerimispõhja: häälikulisi „raskusi“ ei näi olevat, välja arvatud see tüve *d* ja mõnes kohas esinev *r* (liivi raskustest eraldi allpool), ja *kura* soomekeelne tähendus 'pori, mustus' (ning ka 'pahem, vasak') sünnib autori arvates kõige paremini *kuradile* aluseks: „füüsilist ebapuhtust, mustust või roojust väljendav sõna on saand ka eetilise paha ja roojuse tõlgitsejaks“ (lk. 232). Selle järele tuuakse pikalt näiteid — ja palju hästitabavaid näiteid — sellest, kuidas mõisteid nagu 'must, roojane, saastane, silt' rahvakeeles just 'kuradi' sünonüümidena tarvitatakse. Võrdlustes minnakse siiski vahel ka liiale. Kui soome *kuratti*, mis Lõnnroti sõnaraamatu järele tähendab 'kõhu lahtiolek, pasandus', otsekohe eesti *kuradi* täpseks vasteks võetakse (lk. 233), siis on see järeldus muidugi väliskuju peale vaadates õige, kuid sisuliselt on neil sõnul vaevalt üksteisega midagi ühist, sest soome *kuratti* on vahest ainult juhuslikult tarvitatud *paskatti* (*-tauti*) sõna asemel (vrd. *vatsa on kurallaan* 'kõht on lahti', *paska* = *kura*, ja selle järele ka *kuratti-tauti*).

Liivi keele 'kuradi' nimetust *kurè* või *kurè* tahetakse niisama tuletada sõnast *kura* (millel liivis on ainult tähendus

¹ Kujud *korat*, *korrat*, *kurrat* ei ole vist eufemistlikke moodustusi (veel vähem *tol'a*, *kol'u*, *nos'u* jt. enam-vähem deskriptiivse värvinguga sõnad), vaid nad on nõndaütelda efektiivsemad vandesõnad. (rr vahest kirikuõpetajate sünnitus, nagu *Issand*. Murdeti on vahest sündinud *u* > *o* *r*-i eel). Imelikum on *kuramus*. Kui ta mitte hiline moodustus ei ole (nagu ta arvatavasti on, sest Wiedemannilgi esinevad ainult *kurat*, *kurad*, *kuram*, *kuramas*), siis võiks ta tuletussuffiksi võrrelda soome omaga, näit. *laiskimus* 'laiskvorst', kus lapi keele superlatiivitunnus esineb (vrd. soome *kurimus* 'neelu koht, vec kõige pahema ehk „kurjema“ pöörise kolit koses', < **kurjimus*? Vrd. ka eesti *kuristik*, Wied. *kuris* ja *kurismus* 'Schlucht, Erdtrichter, Schlund, Abgrund, Strudel').

'pahem, vasak'). Palatalisatsioon — mis *rj* jätkajana oleks häälikuseaduslik — jäetakse seletamata. Eufemismi seletus oleks kahtlane juba sellepärast, et palatalisatsioon esineb sagedasti ainult ains. osastavas: *kure: kuŕŕâ*. See võimalus aga, et *ŕ* võiks põhjeneda milgi segimimekul *kurja*-tüvega, peaks õieti ilma pikema jututa ära jääma, sest *kurja*-sõna ei ole üldse (mitte eesti laenunagi) vähemalt proosakeeles tuttav. — Niisama problemaatseks jääks ka teise silbi *e*. See häälik võiks esineda ainult milleski eesti laenus (nagu *pere*), aga Eesti poolt see sõna ei ole võinud tulla. Mõeldakse küll, et *kure* oleks miski deminutiivne kujud sõnast *kura*, kuid sedagi on raske uskuda, sest diftongist oleks kujunenud ainult *i* ja nominatiivis oleks see *i* kadunud. Oletatav teine deminutiiv, mis esinevat külanimes *ire*, ei ole ilmsesti muud midagi kui eesti mõjul tekkinud lühendus nimest *ira* (häälikuliselt sama kui eesti 'hiv', soome 'hirmi'); *ire* kõrval esinebki veel eestipärasem *irve*. Nii jääks siis *kure* oma lõpu *e*-ga *kura* tuletisena võimatuks seletada.

Kõige kaaluvam tõendus *kura*-seletuse vastu on aga see, et osastavas *kuŕŕâ* või *kuŕŕâ* ei ilmu kunagi katkehäälikut (vrd. näit. *kala: kavllâ*, *vara* 'varandus': *vaŕrâ*). Selle poolest on esindus täitsa sama kui näit. sõnas *mõra* või *mõra: maŕŕâ* või *maŕrâ* 'marja', (*kõra*:) *kaŕŕâ* või *kaŕrâ* 'karja'. Seegi viitaks järjelikul *r*-i tekkimisele *rj*-st.

Kuigi siis *kure* konsonantismi poolest seletuks sõnast *kurja*, oleks ta vokalismilt hoopis teisiti pidanud arenema; **kũŕa* (part. *kuŕŕâ*), nagu näit. *mõra* ('mari'): *maŕŕâ*. Aga imelik, et Salatsi liivis (see on: ses liivi murdes, mida Liivimaa liivlased veel läinud aastasajal kõnelesid) on 'kuradi' tähendav sõna ka *kure* ja ta on seal täpsalt *kurja* sõna häälikuseaduslik vaste; vrd. näit *are* < *harja*, *kare* < *karja*, *mare* < *marja* (mustad mared 'Schwarzbeeren'), *ales* < *haljas* jne.; järjelikult ka *kure* < *kurja* (transkriptsiooni puudulikkuse pärast ei ole kindel, kas *r* oli täitsa palataliseerimatu).

Praeguse liivi *kure*'t ei saa ma muidu seletada, kui et ta laen on endisest Liivimaa (s. o. „ema-liivi“) murdest. Siin ei ole õige koht aru anda liivi praegusest kahest peamurdest ja nende vahekorrast endise Liivimaa murdega. Tähendatagu ainult, et niisugused „lendavad sõnad“ nagu *kure* saavad muidugi kõige kergemini ülemaaliseks, kui ainult sama keele kõnelejate vahel vähegi ühendust on (arvatavasti ka kolonisatsioonide kaudu ja vahest ka juhuslikel kokkupuutumistel). Isegi niisugused paljutarvitatavad kultuursõnad nagu 'hobune' kaotavad oma

murdelised kõrvalkujud ja nivelleeruvad ühe murde kasuks täiesti. Nii on liiviski jääneliiviline kuju *i'bbi* tunginud idaliivi alale, nõnda et *e'bbi* hakkab seal jääma ainult kõige idapoolsemate külade sõnaks — ehk küll sõnastik mõlema peamurde vahel üldse on kindlapiiriline. Veelgi valgustavam on 'hobuse' levimine Eestis. Tema häälikuseaduslik kuju oleks ju ainult *hōbune*. Võrdlemisi väikesel alal pidid sündima need mõned „valeanalooogia“ sõnad, kus *ō* asemele võeti *o* (*hobune* pro *hōbune*, *kord* pro *kōrd*, *kollane* pro *kōllane*)¹. Aga see iseäralik *hobune* hakkas edasi tungima, vallutades peaaegu kogu eesti keeleala, nii et *ō*-line kuju praegu ainult mõnes murdesopis (vähemalt mõnes setu murdes) elutseb ja sealtki moekama *hobune* kuju eest on taganemas. — Nõnda siis näeme, et rohkesti tarvitatud sõna on väga liikuv ja paneb ennast ühel ainsal kujul maksma mitmesugustes murretes. Nii on nähtavasti sündinud ka liivi *kurē*'ga, mis Liivimaal tekkis häälikuseaduslikult *kurja* sõnast ja lagunes ka Kuramaa liivlaste murdesse sel ajal, kui mõlemate vahel veel ühendus oli olemas — kui ta mitte millegi asundusajaloolise sündmusega Kuramaa liivlaste murdesse ei ole sattunud.

Et me siis — teisiti ei saa ma ütelda — sunnitud oleme liivi keele *kurē* tuletama *kurja*'st, siis on raske juba sellepärast uskuda, et asi liivi lähemas naaberkeeles eestis teisiti oleks; eestis on ainult hakatud seda sõna (arvata-vasti algupärasema *kurja* kõrval) tarvitama *-t* (< *-tti*) tule-tisega². Liivi tõendusele tulevad juurde eesti omad kriteeriumid, milledest ülal oli jutt.

Ja mikspärast ei sünniks ka sisuliselt *kuri* (: *kurja*) eesti *kuradi* lähtekohaks? Väide, et eesti *kuri* sõna tähendus oleks alles ristiusu mõjul vähehaaval tekkinud, ei ole kaaluv, sest tähendab ju soomeski *kurja* (peale hariliku tähenduse 'vilets') ka seda sama, mis eesti 'kuri' (Lönrot'il ka 'stygg, vrång, elak', *kurja sana* = eest. 'kuri sõna'). Ma ei hakka selle sõna peret siin laiemalt arutama, tähendan ainult, et eesti rahvaluules esinevale *tõrakurikas* 'kuri tõreleja inimene' vastab lõpposalalt nähtavasti lõunavepsa *vargaskurik* (< **kurjikka*?) 'varas, vargapoiss'. Edasi sm. *kurittaa* 'karistada'

¹ *o* > *ō* oli nähtavasti ühel murdealal järjekindel, kuna teisel *o* püsimine. Pärastistel muredesegiminekuil hakkasid "ō-murde" inimesed kõneledes *ōrav*, *ōras*, *kōhe*, *kōda*, *ōskan*, *ōks* jne asemel ütleva *orav*, *oras*, *kohe* jne., kuid samal korral läks ka *hōbune*, *kōrd*, *kōllane* asemele *hobune*, *kord*, *kollane* — olgugi, et nels sõnus "o-murdeski" ei olnud *o*-d, vaid *ō*.

² Seda tuletist tarvitatakse väga sagedasti, nii eestis kui soome laenu sõnuses, aga tema algupära jäägu eriuurimuse otsustada.

on sündinud *kurjilta-* tüvest, nagu selgub teatavaist murdekujudest (*kurittaa, kurriittaa*); nõnda siis pidi *kurja*'l umbes sama tähendus olema kui vastaval eesti adjektiivil. Juba meie algsõome esivanemad tundsid siis nähtavasti *kurja* mõistet ka eetilise paha mõttes, ja selles oli loomulik põhi ka 'kuradi' nimetusele eestis ja liivis. — Kuivõrd sõna *kura* 'pahem, vasak' või 'saastane, roojane' on siin vahest kaasa mõjunud (dr. L. esitatud tõendused on igatahes kaunis kaaluvad) ja kas ta vahest koguni etümoloogilises algühenduses pole *kurja* sõnaga, selle küsimuse jätaaksin omalt poolt veel lahtiseks.

Lauri Kettunen.

J. Oksa proosateoste stiil lingvistiliselt.

Järgnevas analüüsis on määravaks olnud teose ja lugeja suhe. Nii siis probleemiks ei ole: kuidas sõnaesinemine vormib teose, vaid: missuguse vormikäsituse äratav sõnastus lugejas. Vähem aktiivsed sõnastusomadused tulid jätta kõrvale; nii näit. laiem grammatiliste stiilifunktsioonide eritelu: oratio obliqua, passiiv, gram. kõneviisid, mitmesugused minevikuvormid, deminutiivid jne. Ruumi puudus sundis ka välja jätma adverbide, sidesõnade, hüüdsõnade, kirjamärkide, ellipsite jne. erikäsitluse.

Et stiilküsimuses on eriti tähtis sõnade vastastikune suhtumine, siis on püütud näiteid tuua võimalust mööda pikemas ulatuses. On tarvitatud lühendustena: T = „Tume inimeselaps“, novellid („Siuru“, 1918), N = „Neljäpäev“, novellid ja miniatüürid („Auringo“, 1920); 7₂ = 7. lk., 2. rida ülevalt jne.; a = alt, all, ü = üleval, k = keskel.

1. Kirjanduslikus teoses on grammatiline aeg lähemas sidevuses teose üldise vormilise asetusega. Grammatilisest ajast olenev vormiline joon kuulub põhilisemate hulka ning üldulatuses teda lugeja tihti ei tajugi kui mingit vormilist külge. J. Oksal toimuvad sündmustikud põhiliselt minevikus: nad on temast eemal, nad oleksid tast otseku maha jäänud, ning ta võib kohut mõista nende üle. Kuid tihti esineb ka olevikuvorm kohati. Novellis „Küla“ (T) kirjeldatakse algul olevikus: saadakse niiviisi vahetu vaatusviis, tuleb tunda end kirjeldatavate esemete keskel. Kuid siis järgneb lk. 13:

„Mõistatuslik noorukene, kes sügise öödes sündis ja koidikul üles kasvas, oli kadunud. Rändavate elanikkude mõtted tahkusid kivideks, mis valu ega magusat hellust hinges ei sünnitanud. Ei tuntud ergulist vihalille, ei armastust, ei valu“ jne.

Ese lükkub eemale, eraldutakse esemest.

Sama intiimsema teosesse suhtumise arengu ja lõpu manab aeg esile novellis „Perekonna hommikutund“ (T). Siin kujundatakse vaatluskohaks hommikune ärkamistund ja olevikus veereb hommikupoolne perekonna-elu. Siis tuleb lõpplause:

T₂₅: „Läbi udu kumas üks päikene — kelle? ei tea meie.“

Kui üldine nähtus, mis toimub minevikus, tagandab see ütetus terve jälgitud hommikupoolse perekonna-elu möödunud ajasse. Aegade erinevusele vastab siin sisustiku kontrast: enne inimesed oma väiklustega ja nüüd suur päike. Saavutub lugeja läbielamises kontrastsus, mis temas peab kinnitama kompositsioonilise külje põhijooned.

„Tume inimeselaps“ (T) algab olevikus, siis aga samal leheküljel (29) samast ainekist rääkides minevikus, mis jääb põhi-ajaks novellis, kuigi toimuvad mõningad aja permuatatsioonid (näit. lk. 35, 36). Üldiselt teevad nad väljendusviisi vahelduvamaks, elavamaks, kohati, näit. algul, närvlikumaks. Lõpuks (42) ühineb tektooniliselt olevik olevikuga alguses. Ning viimane asjaolu peale ehitusliku printsiibi äratav lugejas läheda suhtumise ainekistkuga.

Võtame veel näite.

N 9: „... — Kuule: vaata katlaalust — pane puid — kas põleb — kustub jälle —

Tüdruk oli sõrmega kartulid koorinud. Võid ju täna hommikul koortes tuhlite kõrva ei olnud: pole siis vaja viimast noatükki perekonna kadumisepaigast üles otsida, ega ka laastust-puust pilpaid teha. Sellekohase puupilpaga on mõnikord üsna mõnus võid võtta, see on sils, kui niisugune tarberist osavalt valmistatud on.

Keerutas ta alasti tuhlipoolt jne.“

1. lause on olevikuvormis. Siis järgneb minevik, mis lause keskel annab ruumi olevikule. Edasi jälgime minevikuvormis arenevat sündmustikku kuni lk. 11.

N 11: „Vanas roovialuses põles puu — ja õhud elasid häbenemata-avalikult koos, et tuld sünnitada. Selle „seadusliku“ loomis-tegemise kohal talitasid kaks emase inimese töökätt nagu õnnistades, nagu lubades, et preestrita põleda võidakse...“

Ja tüdruk lisab hõõguvale nähtusele jne.“

Grammatilise aja muutudes toimub siin järgmine ümberasetus tajumisviisis. Oleviku alates meie nagu peatukesime. Vaatleme edaspidist juba teiselt distanttsilt, igatahes lähemalt. Sünnib positsiooni muudatus. Sõnaga, olevikus järgneval novelliosal on omaette asetus, ta eraldub muust. Siis tuleb lause: N₂₂: „See oli sellesama talu sulane.“ See, eraldudes eelmisest, ühineb lk. 9: „Tüdruk oli sõrmega jne.“ (7).

Võttes arvesse veel 9–22 lk. kestel tõmmatud suhteniite tüdruku ja sulase vahel saab säärane grammatilise

ajavormi kaudu jutustusosa lõpetamine erilise tektoonilise väärtuse.

Peale selle vahepealse jutustusosa on alguses ja lõpus lüli olevikuvormis: ajavorm toob nad lähedale, sisult on siin kvintessentslikku terve novelli suhtes, siin ilmneb autori isik elavamalt kui muidu. Et neiski osades on ajapermutatsioonid, siis toob see kaasa isesuguse kärsituse, rahu- tuse, vaheldustarve, — selle läbi saab novellikäik pine- vamaks.

Lõpuks kaob üldse ajamõiste.

N 23: „Õo tumeduses on päev ja kõik. Siis ta, noorusest tiine tumedus, vajub omale paigale ja õhkab. Siis näritakse ja naerdakse, neetakse ja õnnistatakse. Ei mitte tühise inimese pärast...“

Kaugel ja ligidal...“

Viimased kaks elliptilist lauset muudavad tundeilma eba- määraseks, salapäraseks, väljaspool aega maksvaks. Aja- telingud selles novellis osutuvad väga võimsaiks: nad tingivad kompositsiooni põhijooned. Kuid nii on teisteski J. Oksa novellides, ning tagantjärele võib järeldada seda eelpooltoodud näideteski.

Grammatilise aja vahetalitusel peatumise ja vaatluse süvenemise iseloomustuseks olgu osutatud veel N 36. Eel- neb jutustus minevikus. Siis aga sõnadest „Terve tee kuni sadamani on väga igav“ algab olevik. Siin andume tee lähemale, omaette vaatlusele. Ka mujalgi on tihti kirjeldused ja üksikud lähema seletuse osad olevikus. See on tuttav võte ja kuigi olemuselt täidab grammatiline aeg sää- rastes kohtades ka teose vormilisi funktsioone, ometi ei ole lugeja neis tavaliselt teadlik.

Järgmises näites on teatava gramm. aja tarvitus isesuguse vormiväärtusega.

T 69: „Kuida see Suitsu vana seda ka teistele selgeks ei julge teha, et rehehobune sügisel sedasama peaaegu tähendab, mis oma loom. Ja koolmeister mõtles, kui ta kinniveetud loomaga üle vesise välja tuli.“

Toodud 1. lause on sõnastatud oratio obliqua sarnaselt, kuid väliselt talle seda kuju ega osa pole antud. Sellisena lisab siin aja permutatsioon suuresti kujukust ning eluli- sust, võiks ütelda, see teeb poosirikkaks.

T 73 on järgmine ajamuudatus:

„Kui see isane inimene piibu täie üle poole oli suitsetanud, nägin ma, et vanal veel rohkem jõudu mu arvates oli, kui seda voodi lõppe- miseks oli vaja. Sureja vastu pole mingisugust põhjust viisakas olla: ei enese ega teiste pärast. See mees su aule-kuulsusele juba enam kar- detav ei ole. Ja meest veel viimast korda tülitada, seda meest, keda paha naine kunagi ei ole tülitanud — see oli mu meelest nii loomulik tung, et algasin jne.“

Olevik minevikus antud jutustustes teeb siin mõttekäigu üldiseks: üksikjuhusest asetatakse põhimõttelisele seisukohale. Säärane vahetus toob ilmsiks peale muu veel huumori.

T 74: „Mul oli natukene paha: vanamees räägib enne surma niisugust roppu juttu. Võib olla, surebki siis, kui kõige kaugemale on jõudnud. Ning läheb hukka — minu süü.“

Olevik toob siin reljeefselt mulje, nagu mõtiskletaks eneses, nagu pöördaks kõnega enese poole.

Kokkuvõetult: grammatiline aeg J. Oksa teisest teostab teataval määral kompositsioonilist ehitust ja teeb novellid nende laadilt muutuvaks, vahelduvaks, koguni kärsituks kohati. Peale selle on gramm. ajatarvitelu kaastegev lugeja teosesse suhtumise kujundamisel: aja distantsi muutudes saabub vahetu või vahemaaline suhtumus, mis äratav lugejas teatavaid tundevarjundeid.

2. Omalaadilise vormilise tähtsusega on ka asjaolu, missuguses grammatilise isiku vormis teos väljendub.

J. O.-l on harilikult 3. is.: ta räägib teistest, ta teeb omad otsused teiste kohta, ta veendumused, tunded avalduvad teistes, mis temast oluliselt kaugel. Ehk kui tunded eriti pakitsevalt tungivad esile, siis laheneb see igatahes mitte inimeste kaudu, näit. „Neljapäev“ (N).

Novellis „Haudadel“ (N) on tegelaseks, kelle ümber kõik kontsentreerub, mina-isik. Selle mina tegevus on aga vähene, kuna novelli sisu avaldub esemete kirjelduses ning väljendustes nende puhul: mina jääb siin muu ainetiku arvustajaks.

Mina-isik täies tegevuses tuleb esile ainult „Vanas madruses“ (T). Mina ülesandeks on anda edasi sündmustik, milles tema on kandvam tegelane. Mina-isikuvorm aitab siin anda edasi grotesksust. Üldiselt saavutatakse mask: kriipsutatakse alla oma preesterlikkust, kuid tühtlasi lastakse langeda ütlustel, mis on pilkavad preesterlikkusele. Andes edasi sisu mina-isikus tuleb see mask hästi reljeefselt tajutavaks, sest on võimalik anda naiivse tooniga vastandlikke külgi. Nii paisub jutustus kergesti groteskseks.

Grotesksuse teeb eriti teadlikuks viimane lause: T 77: „Jätsin oma töö maha — vale ja elamise . . .“ Mina avaldub siin otsekoheselt, mille järele saab eriti kujukaks tema senine mask.

Mina-vormiks läheb üle kolmas isik järgmises näites, kus tegelasteks (3. isik) on vastuminevad naised.

N 26: „Siis tuleb aurulaev Puiste sadamasse — ning pääsi, mehed tulevad . . . mehed! Siis on hää teele minna, teel olla, mõnus on

isegi sügisööl külmetada, ei taha nagu paksemat riidet ümber panna . . . Nii tume soojus on kusagil, võtaks veelgi vähemaks riideid, üsna paljaks, poolalasti . . . ja ikka oleks veel hauduv soe, tumed värinad, mõistatuslikud tõmmetused keha ümber, ihu sees ja pääl. — — Ja nagu tahaksid nüüd, et paljale ihule lüüaks, esiti puuga, siis vitsaga ja jälle kepiga, millel jämedad näsad küljes. — —

Täna hommikul tahaks noorik ise rattad äravõida, täna hommikul tahab väljamineja jne.“

Kolmas isik kui niisugune on ikkagi neutraalne ja kaugel. Kui nüüd avaldatakse 1. isikuvormis, siis andutakse täiesti mõttele, kujutelmadele, asutakse tegelase osasse, tuntakse selle elamusi täiesti omastena. Saadakse suhtumise soojuse kulminatsioon. Toon muutub täiesti intiimseks. Siis aga tuleb taganemine: minnakse üle 2. isikuvormile ning edasi juba kolmandale: autor (ja lugeja) erineb jälle tegelastest.

See stiilivõte praegusel kohal on eriti iseloomulik, sest on tegemist seksuaalselt iseloomustatud ainega, mille vastu on autoril nõrkus kõigis tões ja mis joon on iseloomulik ta teostele.

N 28 on omalaadiline isikuvormi tarvitamine:

„Kümnete kaupa mitmeli korralt veetakse noorimehi kevadel-kevadetel võõrastele paikadele. Sa näed, kuidas töömehe igavesti jänunevad silmad kurvad on, kui oma noor naine ta kevadel üle läve pori pääle tõukab.“

Säärane isikuvormi tarvitamine tõstab esile vaatlemise momendi, üksik juhused võetakse näitena: toimub väike dramaatiline stseen — tegelasteks: vaatleja (=lugeja, autor) ja teose tegelased. Nõrgalt tundub siin ka osutajat — autorit. See vormitarvitamine püüab äratada lüürilist nooti.

N 36. „Terve tee kuni sadamani on väga igav. Teeääred ilma vähemagi huvitusest. — — Ja siis vaatad, kuidas viltuvajunud maanteed mööda nagu viimast korda üle laguneva jää pääsed, ja peksad hobust mõtlemata —.“

Selgesti on märgata positsiooni vahetus: algul üldine kirjeldus, väljaspool isikuid, siis astub kujutelmasse lugeja isik. Kuid lugeja ei pea teose mõtte ja üldvormi järele olema seal, vaid teel sõidavad meestele vastuminejad. Säärane sisetungimine teeb jutustuse elavamaks.

2. isikuvorm võib anda jutustusele ka familiaarse varjundi.

T 59: „Aga kaua sa ootad. Kell juba üheksandamal õhtutunnil. Ja rikkumatu talupoeg, neitsipuutumatu rentnik armastab õhtul, kui võimalik, enne üheksat voodi heita. — N 20: „Virret on. Hullu — läheb ikka magusamaks. Hakka või uuesti vihasid keetma. Ja naistel on hääl meel, et niisugune magusavõitu õlu sündimas on.“ N 80: „Või kuhu sa nii vana inimese, nagu seda maasikakorjaja on, mujale nüüd veel tegevusele välja oskad saatagi. T 39: „Roni kevadesse ja vaata, kuidas ta neid päikese naeratusi, seda värvide suminat, meeliäritavaid mõnususi ainult oma pisikese sünnitamise himu pärast teeb. Või usud, narrikene, et kevadel kerge on närviliselt väriseda, alasti ilu su ees hoida.“

2. isikuvorm võib ka suurendada autori väljendatud jõhkrust, trotsi, lugupidamatust.

N 7: „Nimeta siis: neljapäev, kui sa, õkitav kogu, muud teha ei suuda ega oska!“ N 8: „Kõrdub igavalt, kõrdub uniselt su neljapäev —.“

Peale 2. isikuvormi ains. tungib sisse kohati ka 1. isikuvorm mitm.

T 49: „Kui miskisuguseid pahandusi — — kahe maanaabri juures tuleb, siis sünnib kusagil — uus aiaauk —. Vana pannakse kinni. Ja seda peame ka teadma, et piirivahed, nimelt aiaääre kupitsad on õige pisikese mulgu ligidal.“ T 58: Ja, see on teatud, sugulaste pärast on võimata ühisele elada. Kõiksugused kisklemised tulid ka meil ainult sellepärast, et kord viisiks oli saadud naisi võtta, mehele minna.“

Meie-isiku sissetung on siin sisuliselt põhjendamatult, sest novellis on kogu aeg jutt kolmandatest isikutest. Oma olemasoluga teeb see vorm familiaarse tooni veel familiaarsemaks, ta lisab juurde vähe naljatlevat, vestelist.

Üldiselt pole nende võõraste isikuvormide sissetung mitte alaline nähtus, vaid on juhuslik; need üksikvõtted äratavad lugejas teatavaid tundevarjundeid ja sellega on nende mõju-ulatus enam-vähem lõpul. Et see nähtus esineb J. O.-l võrdlemisi arvukalt, siis saab see iseloomukaks tema väljenduslaadi kohta ning lisab juurde vahelduvust, mitmekesisust.

3. Grammatilise aja ja isiku kaudu jälginud J. O. novellide üldist asetust, olgu siitpeale tähelepanu pööratud sõnamaterjali poole lähemalt. Võtame juhusliku näite:

N 38: „(1) Igav on ja lumerõske kusagil särgi taga. (2) Tahad kuhu-gile jõuda, aga liikumisel kiirust ei ole, nagu unenäos, nagu sõjapildil. (3) Vaadelda pole midagi. (4) Ja soos igavesti avalikud turbaangud, ahju-turba tükid nagu soldatite leivad üksteise pääl. (5) Vesi on sopilises, aga ka kindelnurkadega soomätta augus. (6) Teisel pool kõrgema nuka otsas on paar vettinud-rasket tõmmu-kollast maakivi alumise kehapoolega maa sees odava tähenduse pärast.“

Toodud lõikes vahelduvad sõnavähesed ja sõnarohked laused; selline tihe vaheldus on J. O.-le üldiselt omane ning muuseas täidavad seda ülesannet sagedad elliptilised laused. Kuid tähtsam on, et J. O.-l on tarvitatud sõnu rikkalikult, ületades kaugelt minimaalse ja isegi keskmise mõttetuumast oleneva tarviduse. Esimeses lauses jätkaks väljendus: „Igav on ja tumerõske“ täiesti tervikulise ja küllaldase mõju lugejasse — tunde piiritlematu ulatus anduks reljeefselts edasi, — kuid siis tuleb veel „kusagil särgi taga“. „Särgi taga“ on võrdlemisi kauge suhtega metonüümia esemasjale enesele, nimelt enesetundele (= südamele, hingele). Sellepärast aitab ta mitte eriti kerkida kujutlusel, vaid ühes sõnaga „kusagil“ teeb lause esimese poole sisu ebamäärasemaks. Siin võib tekkida küsimus nende sõnade tõelisest (autori tuntud) funktsioonist, kuid

see viiks kõrvale. Oli eesmärgiks konstateerida: selles lauses on sõnu ülikülluses, lause on muutunud selle läbi lugejale ebamäärasemaks, koguni lohisevamaks, kuigi peatudes ja süvenedes saame neist sõnust uue nüansi, mis peitub metonüümilises sõna-esinemises. Teises lauses on kahe sõnaga „liikumisel kiirust“ antud edasi mõtteosa, mis võiks väljenduda ühe sõnaga (näit. edasjõudmist). Kaks võrdlust annavad tunnistust sõnarohkusest. — Neljandas lauses on sõnad „avalikud“, „nagu soldatite leivad“ küllusest, mitte mõttevajadusest. Eriti on seda „igavesti“ ja ka „soldatite“. Need sõnad ei täienda mõtet ega tõsta isegi kujukust. Nad on üliirikkusest sõnatarvitamises. Kuid neil on funktsioon, nagu teistega sidevuses oleval sõnal on ikka funktsioon: nad mõjuvad tundele, nad varjundavad lauses antud kujutlust. — Viiendas lauses annavad küllusest tunnistust eriti „kindel(-nurkadega)“ ja „soo(-mäta)“. Kuuendas lauses olgu eriti tähelepanu juhitud sõnadele: vettinud-rasket, tõmmu-kollast. Täendus ei ole mitte seesama, kui oleksid need sõnapaarid kumbki ühendatud sidesõnaga („ja“), vaid lugemisel püüavad sulada sõnapaari kaks tähendust üheks. Nii oleks siis kahe sõnaga väljendatud üks mõiste. Kui see oluliselt nii peabki ehk olema, siis ometi jätab see arvuliselt rohkuse mulje.

Nii võiksime jälgida läbi kõigi J. O. novellide ja jääks paika pidama väide: sõnu on rohkesti, koguni ülirohkesti.

J. O.-l on see tingitud tema kirjaniku sise-elu mässutsevast laadist; nii siis orgaaniline joon tema loomingus. Mõnedel meie tänapäeva kirjanikkudest on see aga juurdeharjunud võte ning säärasena peajasjalikult negatiivse tähendusega: kujutelmade piirjooned rikutakse, tumestatakse, kujutlusmeel väsitatakse, ihaldatud „kunstipärasus“ halvab todagi ilu, mis muidu oleks tulnud ilmsiks lihtsamate vahendite kaudu.

Selle stiilikülje illustreerimiseks veel näide.

T 23: „Mõlemad on armastanud, elanud ja lootnud, kõik kaotanud ja kõik jälle leidnud.“

Kui vaadata seda lauset ruttava loogilise pilguga, siis paistab ehk, et siin pole midagi liigset. Lugemisel aga tundub see lause olevat küllastatud sõnadest. Selle mulje kutsub esile esiteks ühe ja sama grammatilise vormi (=partitsiibi) rohkus. Kuid see on väline mulje ainult. Olulisem on, et reas: „armastanud, elanud ja lootnud“ sõnad „armastanud“, „lootnud“ on tihti koos tarvitatavad ja üksteisele võrdlemisi lähedad, nii et liginevad sünonüümide seisukorrale. Kuid veel suuremal määral mõjub siin

sõnade järjekord. Nimelt on paisatud siin segi; loomulik rida oleks näit.: elanud — armastanud — lootnud. Ja see segipaiskamine äratav tunde rohkusest, mida võib analoogilisel juhusel tähele panna ka asjadest näit. kuski toas. Muidugi süvendab seda tunnet ka veel „kõik“ kordamine.

Perifraasid, mida on J. O.-l palju, on eriline juhtum sõnarohtusest.

T 37: „Vana laisk mõisa põlluadra tagumine härg, sulane, tahab aga juba puhata.“

Mõiste „sulane“ väljenduseks on siin kuus sõna + sõna „sulane“ ise!

Eelmised näited kriipsutavad alla sõnade ülirohkest, mis nähtus on J. O. väljendusviisile iseloomulik. Kuid, nagu eelpool tähendatud, ei jää sõna ilma funktsioonita, kui ta on sidevuses teistega. Nad tihti mõjuvad tundele omaette, kuigi põhikujutus neid otsekohe ei vajagi.

Kujutelma (resp. mõtte) suhtes vajaline sõnahulk, mis tühtlasi rikkalik, on J. O.-l igalpool märgatav, mis joon on üldse kirjanikkudele ühel või teisel viisil omane.

T 61: „Kõige pisem ja kõige ergema loomuga, aga ka kõige nadisem, tigemad, auahnem ja kadedam nende hulgas oli Julga Mihkel. Kõneles vehkides, pool vingudes, natukene käriseva häälega „ülepää“ väga mittemeeldivalt.“

Toodud näide on rikas nii atribuutidest kui adverbialidest. Ühe ja sama lauseliigi (resp. sõnaliigi) rikkalik esinemine paisutab lauset: peatub areng ajas ja jäetakse valitsema asi või tegevus.

Ühe lauseliigi (resp. sõnaliigi) kuhjumine on J. O.-l ettetulev, kuid mitte alatine. Kuhjumisi sünnitavad peasjalikult atribuudid ja adverbialid (resp. adjektiivid ja adverbid).

N 16: „Tüdruku kuuesabad olid ühetaolises tulemises nii koduselt vastu jämedaid sääri laksunud — ja sulane pidas seda meeles. Lihtsalt, osamata-topaselt, aga ka abita-rahuloldavalt suudles „alusevastane“ pea kanda, pea natukene kõrgemal punetavat kooti.“ — N 53: „Ülepää on tänane ilm palju mõistlikum, külmaverelisem, vähem tormikas — kuna eilne vihmapäev nagu närviline naisterahvas ei kuhugi kõlbavate pisaratega pildus.“

Ilesuguse stiilimõjuga on verbide ja substantiivide kuhjumine. Näit.:

N 33: „Inimesed jooksevad, kannavad leivakotti, viskavad selleks täistopitud heinakessi maha laudapoolse söödi laeaugu alla. Inimesed nuuskavad, kõhivad ja vaatlevad tähtsalt, perekondliselt, koduselt või reisimeheliselt.“

(Järgneb.)

D. Palgi.

Vastutav toimetaja: Albert Saareste.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

Eesti Kirjastus-Ühisus „Postimehe“ trükk, Tartus I. VI 1927.